

सुभाषित व्याकरण - ३०

Subhāṣita Vyākaraṇa - 30

(A compilation of Saṃskṛta well said verses with full grammar and meaning)

Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar

सोमवार कार्तिक शुक्ल अष्टमी १९४५, शोभकृत संवस्तर

गीर्वाणवाणीषु विशिष्टबुद्धिस्तथापि भाषान्तरलोलुपोऽहम्

यथा सुराणाममृते स्थितेऽपि स्वर्गाङ्गनानामधरासवे रुचिः ॥५३॥ -चाणक्यनीतिदर्पण अ. १० श्लो. १८

यथा सुराणाम्, अमृते स्थिते अपि, स्वर्गाङ्गनानाम् अधरासवे रुचिः, तथा (मे) गीर्वाणवाणीषु विशिष्टबुद्धिः (स्थिते) अपि, अहम् भाषान्तरलोलुपः (अस्मि) ॥

Though, I have special interest in the Sanskrit language, I ardently long for the study of other languages, just like Gods, who, having nectar of immortality already available, still desire nectar from lips of celestial damsels.

सुराणाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सुरः- God, अमृते, स्थिते & अधरासवे- all in पुन. लिं. स. वि. ए. व. of अमृतम्- nectar of immortality, beverage of gods, स्थित- standing, staying, existing, available- क. भू. धा. वि. of स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stay, stand & अधरासवः- nectar of lips- अधरः- a lip in general, आसवः- any spirituous liquor, decoction- अधरः एव आसवः- अधरासवः- उ. उ. प. कर्मधारय स., स्वर्गाङ्गनानाम्- in स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of स्वर्गाङ्गना- damsel of heaven, paradise- स्वर्गः- heaven, paradise, अङ्गना- a woman, female- स्वर्गस्य अङ्गना- स्वर्गाङ्गना- ष. तत्पुरुष स. रुचिः- taste, longing, relish, liking, विशिष्टबुद्धिः- special talent, interest- विशिष्ट-adjctv- distinct, particular special, बुद्धिः- knowledge, talent, intelligence, interest- विशिष्टा बुद्धिः- वि. पू. प. कर्मधारय स.- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., गीर्वाणवाणीषु- in स्त्री. लिं. स. वि. ब. व. of गीर्वाणवाणी- language of gods, Sanskrit language- गीर्- स्त्री. लिं- speech, name of goddess of speech, learning- गीर्वा/गीर्वाण- God, deity, वाणी- speech, language- गीर्वाणानां वाणी वाणी- गीर्वाणवाणी- ष. तत्पुरुष स., अहम्- I -in प्र. वि. ए. व. of अस्मद्- I, भाषान्तरलोलुपः- ardently longing for different languages- भाषा- स्त्री. लिं.- language, speech, tongue अन्तर- adjctv- different from, other than, लोलुपः- very eager or desirous, ardently longing for- अन्तरा भाषा- भाषान्तरा- वि. उ. प. कर्मधारय स. & भाषान्तराय लोलुपः- च. तत्पुरुष स., in पु. लि. प्र. वि. ए. व., यथा- like which, similar to, तथा- like that, similar to, अपि- even, also-all अव्ययः

मत्तः प्रमत्तश्चोन्मत्तः श्रान्तः क्रुद्धो बुभुक्षितः ।

लुब्धो भीरुस्त्वरायुक्तः कामुकश्च न धर्मवित् ॥५४॥- हितोपदेशे सन्धिः श्लो.६१, -संस्कृतसाहित्यम्

मत्तः, प्रमत्तः, च उन्मत्तः, श्रान्तः, क्रुद्धः, बुभुक्षितः, लुब्धः, भीरुः, त्वरायुक्तः, कामुकः च न धर्मवित् (भवति) ॥

One who is arrogant, careless, panicky, tired, angry, hungry, greedy, coward, hasty and lustful, does not understand his duty or what is right and what is wrong (Dharma).

मत्तः- arrogant, intoxicated, mad, प्रमत्तः- careless, negligent & उन्मत्तः- panicky,frantic, puffed up- all क. भू. धा. वि. of मद्- माद्यति ४ ग. प. प. to be intoxicated, drunk, arrogant, प्र+ मद्- to be careless, negligent & उद्+ मद्- to be frantic, puffed up, श्रान्तः- tired, fatigued- श्रान्त- क. भू. धा. वि. of श्रम्- श्राम्यति ४ ग. प. प. to be tried, fatigued, exhausted, क्रुद्धः- angry- क्रुद्ध- क. भू. धा. वि. of क्रुध्- क्रुध्यति ४ ग. प. प. to be angry, बुभुक्षितः- hungry, starving- बुभुक्षित- adjctv- (बुभुक्षा- hunger, desire to eat), लुब्धः- greedy, covetous- क. भू. धा. वि. of - क. भू. धा. वि. of लुभ्- लुभ्यति ४ ग. प. प. to be greedy, covetous, भीरुः- adjctv- timid, cowardly, fearful, त्वरायुक्तः- one in a haste- त्वरा- स्त्री. लिं- haste, hurry, युक्तः- possessed, accompanied by- युक्त- क. भू. धा. वि. of यज्- युनक्ति युंक्ते ७ ग. उ.

प. to be with, to join, to deploy- त्वरया युक्तः- त्वरायुक्तः- तृ. तत्पुरुष स., कामुकः-adjctv- lustful, a lover & धर्मवित्- one who knows prescribed codes of conduct, true way of life-- धर्मः- पु. लिं.- right codes of conduct (Dharma)- धर्मम् वेत्ति इति- उपपद तत्पुरुष स. - all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., च- and, न- no, not- both अव्ययस

शक्तेनापि सता जनेन विदुषा कालान्तरापेक्षिणा

वस्तव्यं खलु वाक्यवज्रविषमे क्षुद्रेऽपि पापे जने।

दर्वीव्यग्रकरेण धूममलिनेनायासयुक्ते च

भीमेनातिबलेन मत्स्यभवने किं नोषितं सूदवत् ॥५५॥ -पञ्चतन्त्र ३.२२७, वैदिकवाङ्मयम्

सता, शक्तेन, विदुषा, जनेन अपि, वाक्यवज्रविषमे कालान्तरापेक्षिणा, क्षुद्रे अपि पापे जने खलु वस्तव्यम् (भवति)। मत्स्यभवने, अतिबलेन भीमेन, धूममलिनेन, आयासयुक्ते, दर्वीव्यग्रकरेण, च किम् न सूदवत् उषितम्?

However strong, noble and learned a person may be, he may have to take a shelter with (socially) low mean people, say in a situation like thunderbolt-strike and then wait for an opportune time (to escape). Bhima, the very strong Pandav, very tired and busy with cooking ladle his in hand, and darkened by kitchen smoke had to stay in the palace of King of Matsya as a cook (in the company of servants). Is it not?

विदुषा, सता, जनेन, शक्तेन, कालान्तरापेक्षिणा, भीमेन, अतिबलेन, धूममलिनेन, आयासयुक्तेन & दर्वीव्यग्रकरेण- all in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of विद्वस्- learned, knowledgeable, सत्- noble, good, जनः- people, person, शक्तः- one who is able, strong- शक्त- क. भू. धा. वि. of शक्- शक्नोति ५ ग. प. प. to be able, कालान्तरापेक्षिन्- one who waits for the changing of time- कालः- time, period, अन्तर- adjctv- different from, other than- अपेक्षा- expectation, hope- (अप+ ईक्ष्- अपेक्षते १ ग. आ. प. to await)- अपेक्षिन्- one who awaits- अन्तरः कालः- कालान्तरः- वि. उ. प. कर्मधारय स. & कालान्तरस्य अपेक्षिन्- ष. तत्पुरुष स., भीमः- Bhima, अतिबलः- one who is very strong- अति-अव्यय- very, exceedingly, excessive, बलम्- strength, might, power- अति बलम् यस्मिन् सः- अतिबलः- बहुव्रीहि स., धूममलिनः- blackened with smoke- धूमः- smoke, मलिन- adjctv- dirty, black, soiled- धूमेन मलिनः, आयासयुक्तः- one who is thoroughly tired- आयास- exertion, fatigue, युक्त- with, together- क. भू. धा. वि. of युज्- युनक्ति युंक्ते ७ ग. उ. प. to engage, join- आयासेन युक्त- both तृ. तत्पुरुष स. & दर्वीव्यग्रकरः- दर्वी- स्त्री. लिं.- ladle, spoon, व्यग्र- adjctv- occupied, engaged, करः- hand- दर्व्याः व्यग्रः- दर्वीव्यग्रः- ष. तत्पुरुष & दर्वीव्यग्रः करः- वि. पू. प. कर्मधारय स., वाक्यवज्रविषमे, वज्रपातविषमे, क्षुद्रे, पापे, जने & मत्स्यभवने- all in पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of वाक्यवज्रविषमम् unusual period of thunderbolt striking- वाक्यम्- sentence, period, वज्रम्- a thunderbolt, विषमम्- adjctv- hard, difficult, odd पातः- fall, destruction- वज्रस्य पातः- वज्रपातः- ष. तत्पुरुष स., वज्रम् इव वाक्यम्- वाक्यवज्रम् & वाक्यवज्रम् इव विषमम् - वाक्यवज्रविषमम्, वज्रपातः इव विषमम्- वज्रपातविषमम्- all उ. उ. प. कर्मधारय स., क्षुद्रः- low, mean, पापः- a sinner, wretch, जनः- person & मत्स्यभवनम्- palace of Matsya (king of Virat dynasty)- मत्स्यः- name of Virat dynasty, भवनम्- palace, mansion- मत्स्यस्य भवनम्- मत्स्यभवनम्- ष. तत्पुरुष स., सूदवत्- like a cook- सूदः- a cook & वत्- suffix implies quality, nature & उषितम्- dwelt, punished, chastised- उषित- क. भू. धा. वि. of उष्- ओषति १ ग. प. प. to punish, burn- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अपूपाः & सङ्घट्टिताः- both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अपूपः- a small round cake-like eatable, cookie & सङ्घट्टितः- one that is put together, prepared- सङ्घट्टित- क. भू. धा. वि. of सं+ घट्- to put together- घट्- घट्टते १

ग. आ. प. & घट्टयति- ते १० ग. उ. प. to shake, rub, वस्तव्यम्- required to dwell with, stay- वस्तव्य- (also वसनीय & वास्य)- भावेप्रयोग वि. धा. सा. वि. of वस्- वसति १ ग. प. प. to stay, dwell), अपि- also, even, न-no, not, च-and, खलु- indeed, surely & किम्- a particle of interrogation: what, why, whether- all अव्ययस

अर्थी लाघवमुच्छ्रितो निपतनं कामातुरो लाञ्छनं

निःस्वो वञ्चनमुन्मना विकलतां दोषाकुलः संशयम्।

लुब्धोऽकीर्तिमसङ्गरः परिभवं दुष्टोऽन्यदोषे रतिं

दुर्वागप्रियतां दुरोदरवशः प्राप्नोति कष्टं मुहुः ॥५६॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्, -वैदिकवाङ्मयम्

अर्थी लाघवम्, उच्छ्रितः निपतनम्, कामातुरः लाञ्छनम्, निःस्वः वञ्चनम्, उन्मनाः विकलताम्, दोषाकुलः संशयम्, लुब्धः अकीर्तिम्, असङ्गरः परिभवम्, दुष्टः अन्यदोषे रतिम्, दुर्वाग् अप्रियताम् (तथा) दुरोदरवशः मुहुः कष्टम् प्राप्नोति ॥

A beggar receives contempt. Who goes up, falls down. A person eager to seek sensual pleasures gets stigmatized. A needy man is prone to deception. A man with disturbed mind becomes weak. A person with full of faults is not trusted. A greedy person becomes disgraceful. A person refusing to fight faces humiliation. A wicked man enjoys faults of others. A man with foul mouth becomes unpopular. And one often faces difficulties to satisfy this wretched stomach!

अर्थी (अर्थिन्)- one who asks, beggar, उच्छ्रितः- one who has gone up, proud- उच्छ्रित- क. भू. धा. वि. of उद्+ श्रि- to lift, rise- (श्रि- श्रयति- ते १ ग. उ. प. to approach, go to), निःस्वः- poor, indigent- स्वः- wealth, property- निर्गतः स्वः यस्मात् सः- निःस्वः- बहुव्रीहि स., उन्मनाः (उन्मनस)- impatient, one with disturbed mind, agitated, दोषाकुलः- one who is ridden with faults- दोषः- fault, blame, defect, आकुल- adjctv- full of, affected, confounded- दोषेण आकुलः- दोषाकुलः- तृ. तत्पुरुष स., लुब्धः- greedy, covetous- लुब्ध- क. भू. धा. वि. of लुभ्- लुभ्यति ४ ग. प. प. to covet, long for, असङ्गरः- सङ्गरः- battle, fight, war- अविद्यमानः सङ्गरः यस्य सः- असङ्गरः- नञ्बहुव्रीहि स., दुष्टः- wicked or cruel person- दुष्ट- क. भू. धा. वि. of दुष्- दुष्यति ४ ग. प. प.-to hurt, be wrong, be bad, दुर्वाग्- one with an abusive language- वाग् (वाच्)- स्त्री. लिं.- speech, language, talk- दुरिता वाग् यस्य सः- बहुव्रीहि स., दुरोदरवशः- दुर्- अव्यय- prefix implies bad, hard, difficult, उदरम्- stomach, belly, वश- adjctv- influenced by, controlled by, subject to- दुष्टम् उदरम्- दुरोदरम्- प्रादि कर्मधारय स., दुरोदरस्य वशम् यः सः- दुरोदरवशः बहुव्रीहि स. कामातुरः- कामः- desire, love or desire of sensual enjoyment, आतुरः- one who is eager, over- anxious- कामेण आतुरः- तृ.. तत्पुरुष स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., लाघवम्- disrespect, contempt, निपतनम्- falling down, descending, लाञ्छनम्- disgrace, stigma, वञ्चनम्- cheating, fraud, deception & कष्टम्- misery, pain suffering- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., विकलताम्, अकीर्तिम्, रतिम्, अप्रियताम्- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विकलता- weakness, imperfection, deprivation, अकीर्तिः- disgrace, bad-name- कीर्तिः- fame, renown- न कीर्तिः- अकीर्तिः- नञ् तत्पुरुष स., रतिम्- delight, pleasure, अप्रियता- unfriendliness, संशयम् & परिभवम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of संशयः- doubt, uncertainty, hesitation, परिभवः- insult, humiliation, अन्यदोषे- पु. लिं. स. वि. ए. व. of अन्यदोषः- अन्यत्- other, another, दोषः- fault, weakpoint, shortcoming- अन्यस्य दोषः- ष. तत्पुरुष. स.,

प्राप्नोति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of प्र+ आप्- to get, earn, obtain -(आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get), मुहुः (मुहस)- often, constantly, repeatedly, frequently- अव्यय

**यः समुत्पतितं क्रोधमक्रोधेन नियच्छति ।
देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदञ्जितम् ॥५७अ॥**

**यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरस्यति ।
यथोरगस्त्वचं जीर्णं स वै पुरुष उच्यते ॥५७ब॥ -मत्स्यपुराणम्-२८.३ & ४ (शुक्रकृतदेवयानीसान्त्वनम्**

अ)देवयानि विजानीहि, यः समुत्पतितम् क्रोधम् अक्रोधेन नियच्छति, तेन इदम् सर्वम् जितम् (एव भवति) ॥
ब)यथा उरगः जीर्णम् त्वचम् निरस्यति, (तथा) यः समुत्पतितम् कोपम् क्षमया एव (निरस्यति), सः वै पुरुष उच्यते ॥

A) Devayani, please understand well, one, who controls his highly flared anger by being calm; he actually wins over everything.

B) One, who gets rid off his highly flared anger by forgiveness, just like a snake casts off its worn-out skin, is indeed called a real man.

देवयानि- स्त्री. लिं. सं. वि. ए. व. of देवयानी- a name, विजानीहि- आज्ञार्थं द्वि. पु. ए. व. of वि + ज्ञा- to know well- (ज्ञा- जानाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand), यः (यद्)- who, उरगः- snake, serpent, सः (तद्)- he & पुरुषः- a man, male- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., समुत्पतितम्, कोपम् & क्रोधम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of समुत्पतितः- greatly flared up, fully raised- समुत्पतित- क. भू. धा. वि. of सम्+उद्+ पत्- to flare up very much- (पत्- पतति १ ग. प. प. to fall), कोपः & क्रोधः- anger, wrath, इदम्- this, it, सर्वम्- all, entire, जितम्- won, conquered- जित- क. भू. धा. वि. of जि- जयति १ ग. प. प. to win, conquer- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., अक्रोधेन & तेन- both in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of अक्रोधः- absence of or suppression of anger- न क्रोधः- नञ् तत्पुरुष स., & तद्- he, जीर्णम् & त्वचम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जीर्ण- aged worn out- जीर्ण- क. भू. धा. वि. of जृ(दीर्घ)- १, ४, ९ प. प. & १० उ. प. जरति, जीर्यति जृणाति & जारयति-ते to wear out, grow old & त्वच्- skin, hide, नियच्छति & निरस्यति- both in वर्त. प्र. पु. ए. व. of नि+ यम्- to control, curb- (यम्- यच्छति १ ग. प. प. to check, curb) & निर्+अस्- to throw away, cast off- (अस्- अस्यति ४ ग. प. प. to cast, throw), उच्यते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of वच्- वक्ति २ ग. प. प. to say, speak, क्षमया- in स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of क्षमा- forgiveness, forbearance, एव- just, only, merely, यथा- like which, such as, वै- surely, indeed, certainly- all अव्ययस

**अत्यार्यमतिदातारमतिशूरमतिव्रतम् ।
प्रज्ञाभिमानिनं चैव श्रीर्भयान्नोपसर्पति ॥५८॥ - महाभा. उद्योगपर्व ३९.६३, -सुधर्मापत्रिका**

अत्यार्यम्, अतिदातारम्, अतिशूरम्, अतिव्रतम्, प्रज्ञाभिमानिनम् च एव श्रीः भयात् न उपसर्पति ॥

Out of fear, the Goddess of wealth (Lakshmi) does not go near a person who is extremely decent or respectable, one who is obsessive donor, one who is extremely brave, one who is very much involved in religious act of devotion or austerity and one who is proud of his intelligence or wisdom.

This shloka appears contradictory! Typically, people with these qualities are rich! Vidur probably means that Lakshmi would eventually leave them if they become excessively arrogant of their qualities.

अत्यार्यम्, अतिदातारम्, अतिशूरम्, अतिव्रतम् & प्रज्ञाभिमानिनम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अत्यार्यः- Extremely decent person- आर्यः- a noble, honourable, decent person, अति- अव्यय- prefix implies: excessive, very much- अतिशयितः आर्यः- अत्यार्यः, अतिदातृ- one who is obsessive donor, दातृ- donor, giver- अतिशयितः दाता- अतिदाता, अतिशूरः- extremely brave, valiant- शूरः- brave, valiant- अतिशयितः शूरः- all उ. प. लो. कर्मधारय स., अतिव्रतः- one who is excessively involved in religious act of devotion or austerity- व्रतः/व्रतम्- a religious act of devotion or austerity, observance of a vow- अतिशयितम् व्रतम् यस्य सः -अतिव्रतः -बहुव्रीहि स., प्रज्ञाभिमानिन्- one who is proud of his intelligence or wisdom- प्रज्ञा- स्त्री. लिं.- Intelligence, understanding, wisdom, अभिमानिन्- one who is possessed of self-respect- प्रज्ञायाः अभिमानिन् - प्रज्ञाभिमानिन्- षष्ठी तत्पु. स., श्रीः- prosperity, wealth, Goddess of wealth- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., भयात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of भयम्- fear, dread, उपसर्पति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of उप+ सर्प्- to approach, go near- (सर्प्- सर्पति १ ग. प. प. to creep, crawl), एव- only, just, merely, च- and, न- no, not- all अव्ययस

दुःखार्तेषु प्रमत्तेषु नास्तिकेष्वलसेषु च ।

न श्रीर्वसत्यदान्तेषु ये चोत्साहविवर्जिताः ॥५९॥- महाभा. उद्योगपर्व ३९.६१, -सुधर्मापत्रिका

श्रीः दुःखार्तेषु, प्रमत्तेषु, नास्तिकेषु, अलसेषु, अदान्तेषु च (तथा) ये च उत्साहविवर्जिताः (तेषु) न वसति ॥

Goddess of wealth, Lakshmi, does not reside with those who are miserable, who are careless, who do not believe in existence of Almighty God, who are lazy, who have no control (over theirsense organs) and who are devoid of energy or effort.

श्रीः- Goddess of wealth, Lakshmi- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., दुःखार्तेषु, प्रमत्तेषु, नास्तिकेषु, अलसेषु & अदान्तेषु- all in पु. लिं. स. वि. ब. व. of दुःखार्तः- one who is afflicted with sorrow- दुःखम्- sorrow, pain, misery, आर्त- adjctv- afflicted, suffering from- दुःखेन आर्तः- तृ. तत्पुरुष स., प्रमत्तः- careless, negligent, heedless- क. भू. धा. वि. of प्र+ मद्- to be careless, negligent- (मद्- माद्यति ४ ग. प. प. to be drunk, mad), नास्तिकः- unbeliever, atheist- आस्तिकः- one who believes in Existence, Vedas God, faithful- अलसः- lazy, inactive, fatigued अदान्तः- one who has no control (over is organs of sense)- दान्तः- restrained tamed, curbed- दान्त- क. भू. धा. वि. of दम्- दाम्यति ४ ग. प. प. to restrain, curb, to be tranquil- न दान्तः- अदान्तः- नञ् तत्पुरुष स., ये & उत्साहविवर्जिताः- both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद्- who & उत्साहविवर्जितः- उत्साहः- effort, exertion, energy, विवर्जितः- totally without, devoid of- विवर्जित- क. भू. धा. वि. of वि + वृज्- to deprive of, shun- (वृज्- वर्जति १ ग. प. प. to avoid, shun)- उत्साहेन विवर्जितः- तृ. तत्पुरुष स., वसति-वर्त. प्र. पु. ए. व. of वस्- १ ग. प. प. to dwell, live, stay, न-no, not, च- and, इति- a particle used to express the very spoken: this, so- all अव्ययस

किं चित्रं यदि राजनीतिकुशलो राजा भवेद्भार्मिकः

किं चित्रं यदि वेदशास्त्रनिपुणो विप्रो भवेत्पण्डितः ।

तच्चित्रं यदि रूपयौवनवती साध्वी भवेत्कामिनी,

तच्चित्रं यदि निर्धनोऽपि पुरुषः पापं न कुर्यात्कचित् ॥६०॥ -वैदिकवाङ्मयम्

यदि राजनीतिकुशलः राजा धार्मिकः भवेत्, (तर्हि) किम् चित्रम् (भवेत्) ? यदि वेदशास्त्रनिपुणः विप्रः पण्डितः भवेत्, (तर्हि) किम् चित्रम् (भवेत्)? यदि रूपयौवनवती साध्वी, कामिनी भवेत् तद् चित्रम् (एव भवति)। यदि निर्धनः पुरुषः अपि क्वचित् पापम् न कुर्यात् तद् चित्रम् (एव भवति) ॥

If a King, who is proficient in rules of management of kingdom, follows his Dharma, what is a big wonder? If a Brahmin who is well versed in scriptures is also a scholar, what is a wonder? (On the other hand), it is very surprising if a beautiful, young and virtuous woman is very lustful! Likewise, it is a really a wonder if a poor man does not commit crime, even in rare circumstances.

राजा (राजन्)- a King, राजनीतिकुशलः- one who is proficient in management of kingdom- राजा- a King, नीतिः- स्त्री. लिं- policy, conduct, management, prudence, कुशलः- expert, proficient- राज्ञः नीतिः- राजनीतिः- ष. तत्पुरुष स. & राजनीत्याम् कुशलः- राजनीतिकुशलः- स. तत्पुरुष स., धार्मिकः-adjctv_ one who follows prescribed codes of conduct (Dharma)- धर्मः- prescribed codes of conduct (Dharma)- वेदशास्त्रनिपुणः- one who is well versed in stipulations of Veda- वेदः- sacred knowledge, Veda, शास्त्रम्- sacred rule, science, निपुणः- expert, proficient- वेदनाम् शास्त्रम्- वेदशास्त्रम्- ष. तत्पुरुष स. & वेदशास्त्रेषु निपुणः- स. तत्पुरुष स., विप्रः- brahman, wise man, पण्डितः- a scholar, an expert, निर्धनः- a popper, one without money- धनम्- wealth- निर्गतम् धनम् यस्मात् सः- बहुव्रीहि स., पुरुषः- man, person- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., रूपयौवनवती- one who is beautiful and young- रूपम्- figure, form, यौवनम्- youth- रूपम् च यौवनम् च- रूपयौवनम्- द्वंद्व स. & रूपयौवनेन युक्ता या सा- रूपयौवनवती- बहुव्रीहि स., साध्वी- a virtuous or chaste woman, कामिनी- desirous, lustful- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., तद्- that, it, पापम्- crime, sinful- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., कुर्यात् & भवेत्- both विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति, कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, क्वचित्- sometimes, in some cases, rarely, यदि- if, in case, चित्रम्- what a wonder, how strange! Oh! किम्- a particle of interrogation: what whether, न- no, not, अपि- even also- all अव्ययस

सुजीर्णमत्रं सुविचक्षणः सुतः

सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः।

सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य यत् कृतं

सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम् ॥६१॥ -- हितोपदेशे मित्रलाभः २२,

सुजीर्णम् अत्रम्, सुविचक्षणः सुतः, सुशासिता स्त्री, सुसेवितः नृपतिः, सुचिन्त्य च उक्तम्, यत् सुविचार्य कृतम्, (एतद्) सुदीर्घकाले अपि विक्रियाम् न याति ॥

Well digested food, very clear-sighted (wise) son, well managed wife, very well served king, words spoken after due consideration and a job performed after proper planning do not come to an improper result even after a long period.

We should add -a managed husband to this verse! -शासितः भर्ता

सुजीर्णम्- well digested food, सु- अव्यय- prefix implies well, good, जीर्णम्- digested- जीर्ण- क. भू. धा. वि. of जृ(दीर्घ)- १, ४ & ९ प. प. & १० उ. प. जरति, जीर्यति, जृणाति & जारयति- ते to digest, to be worn out- सुतराम् जीर्णम्- सुजीर्णम्, सुविचक्षणः-very well clear-sighted, wise- विचक्षणः- clear-sighted, wise, learned- सुतराम् विचक्षणः- सुविचक्षणः, सुसेवितः- very well served- सेवितः- served, attended-

सेवित- क. भू. धा. वि. of- सेव्- सेवते १ ग. आ. प. to serve, attend to, सुतराम् सेवितः- सुसेवितः- all प्रादि कर्मधारय स., अन्नम्- food, सुतः-son, child, नृपतिः- King- नृ- a man, person, पतिः- master, lord- नृणाम् पतिः- नृपतिः- ष. तत्पुरुष स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सुशासिता- very well managed- शासित- managed, co-ordinated- क. भू. धा. वि. of शास्- शास्ति २ ग. प. प. to rule, command- सुतराम् शासिता- सुशासिता- प्रादि कर्मधारय स. & स्त्री- a woman, wife- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., उक्तम्- said, spoken- उक्त- क. भू. धा. वि. of वच्- वक्ति २ ग. प. प. to say, speak, यत्- which, what & कृतम्- done, performed- कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति, कुरुते ८ ग. उ. प. to do- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., सुचिन्त्य- after careful consideration & सुविचार्य- after careful thinking- चिन्त्य & विचार्य- both पू. का. वा. धा. सा. अव्यय of चिन्त्- चिन्तयति-ते १० ग. उ. प. to consider, think & प्रयोजक वि+ चर्- to reflect over, consider- (चर्- चरति १ ग. प. प. yo walk), सुदीर्घकाले- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of सु- अव्यय- well, good, much, दीर्घ- adjctv- long, extended, कालः- time period- सुतराम् दीर्घः- सुदीर्घः- समा. प्रादितत्पुरुष स. & सुदीर्घः कालः- सुदीर्घकालः- वि. पू. प. कर्मधारय स., विक्रियाम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विक्रिया- vitiation, change, alteration- क्रिया- performance, activity, action- विपरीता क्रिया- विक्रिया- प्रादि कर्मधारय स., याति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of या- २ ग. प. प. to go, under-go, च- and, न- no, not, अपि- also even- all अव्ययस

यथा फलानां पक्कानां नान्यत्र पतनाद्भयम् ।

एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्भयम् ॥६२॥ - वाल्मिकी रामायण-१२.१०५.१७

यथा फलानाम् पक्कानाम् पतनात् अन्यत्र भयम् न (अस्ति), एवम् जातस्य नरस्य मरणात् अन्यत्र भयम् न (अस्ति) ॥

Just like well-ripened fruits on a tree have no other fear than that of falling down, a person who is born, has no other fear than that of death.

फलानाम् & पक्कानाम्- both in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of फलम्- fruit & पक्क- adjctv- ripe, matured, cooked, भयम्- fear, dread, apprehension- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., जातस्य & नरस्य- both in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of जातः- one who is born, taken birth- जात- क. भू. धा. वि. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to be born produced & नरः- a man, male, person, पतनात् & मरणात्- both in न. लिं. पं. वि. ए. व. of पतनम्- falling down (पत्- पतति १ ग. प. प. to fall down) & मरणम्- dying, death- (मृ- म्रियते ६ ग. आ. प. to die, perish), अन्यत्र- adverb- elsewhere, another occasion, except, without, भयम् यथा- as, like which, in which manner, न- no, not, एवम्- in this way, in this manner, like this- all अव्ययस

बुद्धिर्यस्य बलं तस्य निर्बुद्धेश्च कुतो बलम् ।

वने सिंहो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥६३॥ - चाणक्यनीतिदर्पण १०.१६, हितोपदेशे सुहृद्भेदः १२२

यस्य बुद्धिः (अस्ति), तस्य बलम् (अस्ति) । निर्बुद्धेः च कुतः बलम्? (पश्य) वने मदोन्मत्तः सिंहः शशकेन निपातितः (अभूत्)।

Anybody with wisdom has real strength. What good is physical strength for a stupid person? See, in the forest, the arrogant Lion was defeated by that (wise) Rabbit.

बुद्धिः- intelligence, wisdom, understanding- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., बलम्- strength, power, might- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., निर्बुद्धेः, यस्य & तस्य- all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of निर्बुद्धिः- a stupid

person, fool- निर्गता बुद्धिः यस्मात् सः- बहुव्रीहि स., यद्- who & तद्- he, वने- न. लिं. स. वि. ए. व. of वनम्- forest, पश्य- आज्ञार्थं म. पु. ए. व. of दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see, look at, मदोन्मत्तः- arrogant with pride- मदः- arrogance, pride, conceit, उन्मत्तः- one who is frantic, insane, mad- उन्मत्त- क. भू. धा. वि. of उद+ मद्- माद्यति ४ ग. प. प. to be frantic, insane, mad- मदेन उन्मत्तः - तृ. तत्पु. स., सिंहः- a lion & निपातितः- defeated, made to fall down- निपातित- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of नि+ पत्- निपातयति- ते- to kill, strike, defeat- (पत्- पतति १ ग. प. प. to fall down)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., शशकेन- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of शशकः- rabbit, hare, कुतः (कुतस्)- wherefrom, how, च- and- both अव्ययस

वाच्यावाच्यं प्रकुपितो न विजानाति कर्हिचित्।

नाकार्यमस्ति क्रुद्धस्य नावाच्यं विद्यते क्वचित् ॥६४॥ -रामायण ५.५५.५, संस्कृतसाहित्यम् असमः

प्रकुपितः वाच्यावाच्यम् कर्हिचित् न विजानाति । क्रुद्धस्य न अकार्यम् अस्ति न क्वचित् अवाच्यम् विद्यते ॥

(Brooding of Hanuman after he had set entire Lanka on fire and reduced it to ashes- in Sundarakanda, Ramayan)

A very angry person cannot differentiate between what is to be said and what is not to be said. For an angry person, no work is forbidden and there is nothing that cannot be uttered.

प्रकुपितः- one who is terribly angry, excited- प्रकुपित- क. भू. धा. वि. of प्र+ कुप्- to be very angry- (कुप्- कुप्यति ४ ग. प. प. to be angry)- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., वाच्यावाच्यम्- a thing to be said or not to be said, a rational thing to say- वाच्यम्- a thing to be said- वाच्य (also वचनीय, वक्तव्य & वाक्य)- क. वि. धा. सा. वि. of वच्- वक्ति २ ग. प. प. to say, speak- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व.- न वाच्यम्- अवाच्यम्- नञ् तत्पुरुष स., वाच्यम् च अवाच्यम् च- वाच्यावाच्यम्- द्वंद्व स., क्रुद्धस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. क्रुद्धः- an angry person, अकार्यम्- a thing that is not to be done- कार्यम्- a thing to be done- कार्य- (also करणीय, कर्तव्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति, कुरुते ८ ग. उ. प. to & do) & अवाच्यम्- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., विजानाति, अस्ति & विद्यते- all वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ ज्ञा- to well-understand, know- (ज्ञा- जानाति, जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, realise), अस्- २ ग. प. प. to be, to exist & विद्- ४ ग. आ. प. to be, to exist, कर्हिचित्- at any time, at some time, क्वचित्- at sometimes, at some place, न- no, not, न कर्हिचित्/न क्वचित्- never- all अव्ययस

का विद्या कवितां विनार्थिनि जने त्यागं विना श्रीश्च का

को धर्मः कृपया विना क्षितिपतिः को नाम नीतिं विना।

कः सूनुर्विनयं विना कुलवधूः का स्वामिभक्तिं विना

भोग्यं किं रमणीं विना क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना ॥६५॥

-सुभाषितरत्नभाण्डागारम्, -वैदिकवाङ्मयम्

कविताम् विना का विद्या? अर्थिनि जने त्यागम् विना का श्रीः च? कृपया विना कः धर्मः? नीतिम् विना कः नाम क्षितिपतिः? विनयम् विना कः सूनुः? स्वामिभक्तिम् विना का कुलवधूः? रमणीम् विना किम् भोग्यम्? क्षितितले, कीर्तिम् विना किम् जन्म?

What use is knowledge, which is devoid of ability to create a masterpiece. What is the use of wealth which is not being used for distribution among the needy people. What is Dharma, which is devoid of any compassion. What is a king, who does not have good statesmanship.

What is a son who does not have a polite conduct. What is worthy noble lady who is devoid of loyalty. What is a real enjoyable thing other than lovely young woman and what use is this birth in this world without having a renown (fame).

कविताम्, नीतिम्, रमणीम्, कीर्तिम्, & स्वामिभक्तिम्- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कविता- a poem, a scholarly creation, नीतिः- statesmanship, prudence, ethics, रमणी- lovely young woman, कीर्तिः- fame, renown, glory & स्वामिभक्तिः- स्वामिन्- lord, owner, master husband भक्तिः- devotion, attachment, loyalty- स्वामिनि भक्तिः- स. तत्पुरुष स, कृपया- in स्त्री. लिं. त्. वि. ए. व. of कृपा- compassion, kindness, का- what, विद्या- learning, education, knowledge, श्रीः- wealth, prosperity & कुलवधूः- a woman of good family noble woman- कुलम्- race, family, वधूः- bride, wife, daughter-in- law- कुलस्य वधूः- ष. तत्पुरुष स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., कः- what, धर्मः- prescribed codes of conduct (Dharma), क्षितिपतिः- King, sovereign- क्षितिः- the earth, पतिः- lord, owner, master husband- क्षितेः पतिः- ष. तत्पुरुष स. & सूनुः- son, child- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., किम्- what, भोग्यम्- a thing to be enjoyed- भोग्य- (also भोक्तव्य, भोजनीय & भोज्य)- क. वि. धा. सा. वि. of भुज्- भुनक्ति- भुंक्ते ७ ग. उ. प. to eat, enjoy, use & जन्म (जन्मन्)- birth, life, existence- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., त्यागम् & विनयम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of त्यागः- giving up, forsaking, generosity & विनयः- polite conduct, humility, modesty, अर्थिनि, जने & क्षितितले- all in पु. लिं. स. वि. ए. व. of अर्थिन्- a seeker, solicitor, beggar, जनः- people, person & क्षितितलः- surface of the earth- क्षितिः- the earth, तलः- surface, base- क्षितेः तलः- ष. तत्पुरुष स., विना- without, devoid of, च- and, नाम- indeed, truly, named, to be sure- all अव्ययस

सम्पदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे च भीरुत्वम् ।

तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलम् ॥६६॥ - हितोपदेशे मित्रलाभः ३३, सुधर्मापत्रिका

यस्य, सम्पदि हर्षः, विपदि विषादः, रणे भीरुत्वम् च न (भवति), जननी, तम् भुवनत्रय-तिलकम् सुतम् विरलम् जनयति ॥

It is indeed very rare that a mother gives birth to a son, who is best among the three worlds, who is not overly excited in prosperity, who is not miserable in distress and who is not a coward in war.

यस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who, सम्पदि & विपदि- both in स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of सम्पद्- wealth prosperity & विपद्- misfortune, calamity, distress, रणे- in पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of रणः/रणम्- war, battle, fight, हर्षः- joy, happiness & विषादः- sadness- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., भीरुत्वम्- cowardice, fear- भीरु- adjctv- timid cowardly, afraid of- त्व- suffix implies quality, nature- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., जननी- mother- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., तम्, भुवनत्रयतिलकम् & सुतम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्- he, भुवनत्रयतिलकः- one who is the best among three worlds, भुवनम्- a world, त्रयम्- a triad, a group or collection of three, तिलकः- a mark on forehead, the ornament of anything- used in the sense of 'best', 'unique'- भुवनानाम् त्रयम्- भुवनत्रयम्- ष. तत्पुरुष स. & भुवनत्रयेषु तिलकः- भुवनत्रयतिलकः- स. तत्पुरुष स. & सुतः- son, child, जनयति- वर्त. प्रयोजक प्र. पु. ए. व. of जन्- cause to be born, produced- (जन्- जायते ४. ग. आ. प. to be born, produced च- and, न- no, not & विरलम्- rarely, not often, scarcely- all अव्ययस

अधर्मोपार्जितैरर्थैः करोत्यौर्ध्वदेहिकम्।

न स तस्य फलं प्रेत्य भुङ्क्तेऽर्थस्य दुरागमात् ॥६७॥ - महाभा. उद्योगपर्व ३९.६५, सुधर्मापत्रिका

यः अधर्मोपार्जितैः अर्थैः और्ध्वदेहिकम् करोति, (तस्य) अर्थस्य दुरागमात्, सः तस्य फलम् प्रेत्य न भुङ्क्ते ॥

One, who performs death rituals for benefits in the other world, with improperly aquired wealth, will not enjoy those benefits after death due to wicked means of its acquisition.

अधर्मोपार्जितैः & अर्थैः both in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of अधर्मोपार्जितः- acquired by unrighteous (wicked) means- धर्मः- rightcodes of conduct- Dharma- न धर्मः- अधर्मः- नञ् तत्पुरुष स.- unrighteousness, unjust act, wicked manner, उपार्जितः- earned, acquired, gained- उपार्जित- क. भू. धा. वि. of उप+ अर्ज्- to procure, acquire- (अर्ज्- अर्जति १ ग. प. प. to gain, procure)- अधर्मेण उपार्जितः- अधर्मोपार्जितः- तृ. तत्पुरुष स. & अर्थः- wealth, money, यः (यद्)- who & सः (तद्)- he- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., करोति & भुङ्क्ते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति, कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make & भुञ्- भुनक्ति, भुङ्क्ते ७ ग. उ. प. to eat, enjoy, और्ध्वदेहिकम्- deeds for the benefits one's body after death- ऊर्ध्वम्- adjctv- above, upper-also अव्यय-upward, subsequent to, afterwards, देहः/ देहम्- body- देहिकः- adjctv- related to the body- फलम्- fruit, benefit- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., अर्थस्य & तस्य- both in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of अर्थः- see above & तद्- he, it, that, दुरागमात्- पुन. लिं. पं. वि. ए. व. of दुरागमः- evil arrival, wicked means- आगमः- coming, arriving- दुरितः आगमः- दुरागमः- प्रादि कर्मधारय स., प्रेत्य- after death, in the next world & न- no, not- both अव्ययस

सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा नेतरे गुणाः।

अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते ॥६८॥- हितोपदेशे मित्रलाभः २०

सर्वस्य स्वभावाः हि परीक्ष्यन्ते न इतरे गुणाः। सर्वान् गुणान् अतीत्य हि स्वभावः मूर्ध्नि वर्तते ॥

Only the inherent natures of all beings get scrutinised by others but not other (aquired) qualities. The natural disposition of a person overwhelms other qualities and stands out at the top.

सर्वस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of सर्वः- all, entire, whole, स्वभावाः & गुणाः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of स्वभावः- one's own inherent nature, natural constitution- स्व- pron. adjctv- one's own, self, innate, natural, भावः- quality, disposition of mind, temperament- स्वस्य भावः- ष. तत्पुरुष स. & गुणः- quality, virtue, सर्वान् & गुणान्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of सर्वः & गुणः- see above, स्वभावः- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., परीक्ष्यन्ते- वर्त. कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ब. व. of परि+ ईक्ष्- to examine, scrutinise carefully- (ईक्ष्- ईक्षते to see, behold), अतीत्य- by overtaking, surpassing, outstripping- पू. का. वा. धा. सा. ल्यबन्त अव्यय of अति+ इ- to overtake, surpass- (इ- एति २ ग. प. प. to go), मूर्ध्नि- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of मूर्धन्- head, top, वर्तते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of वृत्- १ ग. आ. प. to be, to exist, हि- indeed, certainly, truly & न- no, not- both अव्ययस

न लुब्धो बुध्यते दोषाल्लोभान्मोहात्प्रवर्तते।

मधुलिप्सुर्हि नापश्यं प्रपातमहमीदृशम् ॥६९अ॥- महाभा. अभिमन्युवध पर्व - ५.५१.११

Lamenting of Yudhistir after death of Abhimanyu in the चक्रव्यूह

लुब्धः न दोषान् बुध्यते, (तथा) मोहात् लोभान् प्रवर्तते। अहम् मधुलिप्सुः ईदृशम् प्रपातम् हि न अपश्यम्॥

A greedy man does not realise his own shortcomings. Due to this greed, he becomes even greedier. Desirous of getting honey, I did not see a this great downfall.

न लुब्धो बुध्यते दोषान् किम्पाकमिव भक्षयन्।

कुब्जानिमित्तं कैकेय्या राघवाणां कुलं हतम्॥६९ब॥-रामायण २.६६.६

Lamenting of Kausalya on death of Dasharath.

लुब्धः, किम्पाकम् भक्षयन् इव, (आत्मनः) दोषान् न बुध्यते। कुब्जानिमित्तम् कैकेय्या, राघवाणाम् कुलम् हतम्।

A greedy man does notrealise his own shortcomings like a person eating a bad fruit. Due to that hump-backed woman (Manthara), entire race of Raghavas was ruined by Kaikeyi.

लुब्धः- a greedy man, covetous- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., दोषान् & लोभान्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of दोषः- blame, fault, shortcoming & लोभः- greed, मोहात्- in पु. लिं. पं. वि. ए. व. of मोहः- delusion, temptation, प्रवर्तते & बुध्यते- both वर्त. प्र. पु. ए. व. of प्र+ वृत्- to proceed, arise, happen- (वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to exist, take place) & बुध्- ४ ग. आ. प. to know, understand, comprehend, मधुलिप्सुः- desirous of getting honey- मधु- न. लिं.- honey, लिप्सुः- one who is desirous of getting- मधुनः लिप्सुः यः सः- बहुव्रीहि स., भक्षयन्- one who is eating, devouring, consuming- भक्षयत्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of भक्ष्- भक्षयति-ते १० ग. उ. प. to eat, consume & अहम्- I (अस्मद्)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., ईदृशम्, प्रपातम् & किम्पाकम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of ईदृशः- adjctv- this type, like this, प्रपातः- falling down or into, sudden attack, cascade & किम्पाकः- a variety of poisonous fruit- (किम् + पाकः- किम्- अव्यय- used as कु at the beginning of composition to convey sense of badness, defect & पाकः- cooking, fruit, fruition), अपश्यम्- अनद्यतन भूत. उ. पु. ए. व. of दृश् - पश्यति १ ग. प. प. to see, observe, behold, भक्षयत्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of भक्ष्- भक्षयति-ते १० ग. उ. प. to eat, consume, कुब्जानिमित्तम्- कुब्जा- a hump-backed woman निमित्तम्- a cause, motive, ground, reason- निमित्तम्- used at the end of composition in the sense of 'caused or occasioned by/'on account of', कुलम्- race, family & हतम्- struck, ruined, killed- हत- क. भू. धा. वि. of हन्- हन्ति- २ ग. प. प. to strike down, kill, afflict, torment- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., कैकेय्या- in स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of कैकेयी- third wife of King Dasharath, राघवाणाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of राघवः- one from the family of King Raghu, न- no, not, हि- surely, just, only, certainly, इव- like, similar to- all अव्ययः

गन्धाढ्यां नवमल्लिकां मधुकरस्त्यक्त्वा गतो यूथिकां

तं दृष्ट्वाशु गतः स चन्दनवनं पश्चात्सरोजं ततः।

बद्धस्तत्र निशाकरेण सहसा रोदत्यसौ मन्दधीः

संतोषेण विना पराभवपदं प्राप्नोति सर्वो जनः ॥७०॥ -भ्रमराष्टकम्, -वैदिकवाङ्मयम्

मधुकरः गन्धाढ्याम् नवमल्लिकाम् त्यक्त्वा गतः यूथिकाम्। तम् दृष्ट्वा आशु गतः सः चन्दनवनम्। पश्चात् सरोजम्, ततः बद्धः तत्र असौ मन्दधीः निशाकरेण सहसा रोदति। सर्वः जनः संतोषेण विना पराभवपदम् प्राप्नोति॥

A honey bee left freshly blooming, fragrance loaded, one variety of jasmines (नवमल्लिका) to another variety of jasmines (यूथिका). After seeing them, immediately goes to a sandalwood forest. After going to a lotus flower, the dumb headed (bee) suddenly got locked inside by the moonrise (by nightfall which closed the lotus petals) and started weeping. Similarly, all all people who are unsatisfied leave their places only to get into a harmful situation.

मधुकरः- honey bee- मधु- न. लिं.- honey, कर- adjctv- one who does, causes- मधु करोति इति- उपपद तत्पुरुष स., गतः- left, gone- गत- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, बद्धः- bound tied fettered- बद्ध- क. भू. धा. वि. of बंध्- बध्नाति ९ ग. प. प. to tie, bind, असौ (अदस्)- that (person), मन्दधीः- a stupid person- मन्द- adjctv- slow, inactive, lazy, धीः- स्त्री. लिं.- intellect, mind, thought- मन्दा धीः यस्य सः- मन्दधीः, सर्वः- all, everyone, entire & जनः- people, men - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., गन्धाढ्याम्, नवमल्लिकाम् & यूथिकाम्- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गन्धाढ्या- one which is rich in fragrance- गन्धः- fragrance, smell, आढ्य- adjctv- one which is rich in, possessing abundantly, wealthy- गन्धेन आढ्या - गन्धाढ्या- तृ.तत्पु. स., नवमल्लिका- a variety fresh jasmine- नव- adjctv- new, fresh, मल्लिका- jasmine- नवा मल्लिका- वि. पू. प. कर्मधारय स. & यूथिका- also a variety jasmine- (जाई in Marathi), त्यक्त्वा & दृष्ट्वा- both पू. का.वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of त्यज्- त्यजति १ ग. प. प. to leave, abandon & दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see, तम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्- he, गतः सः, निशाकरेण & संतोषेण- both in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of संतोषः- satisfaction, joy, happiness & निशाकरः- the Moon- निशा- स्त्री. लिं.- night, करः- see above- निशाम् करोति इति- उपपद तत्पुरुष स., सरोजम्- a lotus- सरस्- lake, pond- सरसि जायते इति—> सरोजम्- a lotus- उपपद तत्पुरुष स., चन्दनवनम्- sandalwood forest- चन्दन- sandalwood, वनम्- forest- चन्दनस्य वनम्- ष. तत्पुरुष स., पराभवपदम्- a situation of discomfiture- पराभवः- defeat, discomfiture- पदम्- position, situation, occasion- पराभवस्य पदम्- पराभवपदम्- ष. तत्पुरुष स.-all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., प्राप्नोति & रोदति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of प्र+ आप्- to get, acquire- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to obtain, get) & रुद्- २ ग. प. प. to cry, weep, आशु- quickly directly, immediately, विना- without, leaving, except, ततः (ततस्)- from there, thereupon, afterwards, तत्र- there, in that place, पश्चात्- thereafter, afterwards & सहसा- forcibly, suddenly, all at once- all अव्ययस

जन्मेदं व्यर्थतां नीतं भवभोगोपलिप्सया ।

काचमूल्यान विक्रीतो हन्त चिन्तामणिर्मया ॥७१॥ - सुभषितरत्नाकर, संस्कृतभवितव्यं पत्रिका

(मया) इदम् जन्म भवभोगोपलिप्सया व्यर्थताम् नीतम्। हन्त, मया चिन्तामणिः काचमूल्यान विक्रीतः॥

In pursuit of worldly pleasures, my entire life has been wasted in doing useless things. Alas, I bartered the wish-granting precious stone (Chintamani) for a value of a glass-bead by me.

इदम्- this, जन्म- birth, life-time & नीतम्- spent, conducted, passed away, carried, taken- नीत- क. भू. धा.वि. of नी- नयति- ते १ ग. उ. प. to lead, carry, bring take- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., व्यर्थताम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of व्यर्थता- uselessness, meaninglessness- व्यर्थ- useless, meaningless, vain- अर्थ- meaning, purpose, wealth- अर्थेन विना यद् तद्- व्यर्थम्- बहुव्रीहि स., भवभोगोपलिप्सया- in

स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of भवभोगोपलिप्सा- भवः- worldly existence, life, - enjoyment, pleasure, उपलिप्सा- desire to achieve, obtain- भवस्य भोगः- भवभोगः & भवभोगस्य उपलिप्सा- भवभोगोपलिप्सा- both ष. तत्पुरुष स., मया- by me- तृ. वि. ए. व. of अस्मद्- I, चिन्तामणिः- wish-granting gem, a fabuluous precious stone said to grant that is desired & विक्रीतः- sold, bartered, exchanged- विक्रीत- क. भू. धा.वि. of वि+ क्री- to sell, barter- (क्री- क्रीणाति क्रीणीते ९ ग. उ. प. to buy, barter, exchange)- both in पु. लि. प्र. वि. ए. व., काचमूल्येन- in न. लि. तृ. वि. ए. व. of काचमूल्यम्- value of a glass (bead)- काचः- glass, crystal, मूल्यम्- price, worth, cost- काचस्य मूल्यम्- काचमूल्यम्- ष. तत्पुरुष स., हन्त- a particle implying grief or sorrow; alas, oh god, what a pity

अन्नाद्दशगुणं पिष्टं पिष्टाद् दशगुणं पयः ।

पयसोऽष्टगुणं मांसं मांसाद्दशगुणं घृतम् ॥७२॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. १० श्लो. १९

अन्नाद् दशगुणं पिष्टम्, पिष्टाद् दशगुणम् पयः, पयसः अष्टगुणम् मांसम्, मांसाद् दशगुणम् घृतम् ॥

(Food prepared with) ground flour is ten times more nutritious than boiled rice, milk is ten times more nutritious than ground flour, meat is eight times more nutritious than milk and ghee is ten times more nutritious than meat.

I have no idea how Chanakya derived these valuations!

अन्नात्, पिष्टात्, मांसात् & पयसः- all in न. लिं. पं. वि. ए. व. of अन्नम्- boiled rice (also means food in general), पिष्टम्- ground flour (also means anything ground in general- पिष्ट- क. भू. धा. वि. of पिष्- पिनष्टि- ७ ग. प. प. to pound, grind, crush), मांसम्- meat, flesh & पयस्- milk (also commonly means water), दशगुणम्- ten times or folds, अष्टगुणम्- eight times or folds, (दशन्- ten, अष्टन्- eight & गुणः- times or folds (it has very many other meanings too, like: quality, property, a wick, rope, thread etc- दश गुणः - दशगुणम् & अष्ट गुणः अष्टगुणम्- द्विगु स.) पयः (पयस्)- milk, मांसम्- meat, घृतम्- ghee, clarified butter- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व.

एहि स्वागतमाविशासनमिदं कस्माच्चिराद्दृश्यते

का वार्ता परिदुर्बलोऽसि नितरां प्रीतोऽस्मि ते दर्शनात्।

इत्येवं समुपागतं द्विजवरं सम्भावयन्त्यादरात्

तेषां युक्तमशङ्कितेन मनसा गेहेषु गन्तुं सदा ॥७३॥ -वैदिकवाङ्मयम् संघ

(ये) एवम् समुपागतम् द्विजवरम् आदरात् सम्भावयन्ति, तेषाम् गेहेषु अशङ्कितेन मनसा गन्तुम् सदा युक्तम्(अस्ति) ॥

'एहि, स्वागतम्, इदम् आसनम् आविश। कस्मात् चिरात् दृश्यते ? परिदुर्बलः असि, का वार्ता? ते दर्शनात् नितराम् प्रीतः अस्मि', इति ॥

It is always proper to visit these homes of those people , without any hesitation in mind, who respectfully receive a learned gentleman, in following manner.

"Please come, I welcome to you. Please take this seat. How come you are seen after a long time? What is the news (at your place)? You appear to be very tired. I am always pleased to meet you."

एहि- please come, आविश- please sit- both आज्ञार्थ म. पु. ए. व. of इ- एति to come near, arrive, to go, आ+ विश्- to sit, occupy- (विश्- विशति ६ ग. प. प. to enter, settle down sit, स्वागतम्- welcome- आगतम्- coming- आगत- क. भू. धा. वि. of आ+ गम्- to come, arrive- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go)- सुभगम् आगतम्- प्रादि कर्मधारय स.- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., इदम्- this, आसनम्- seat & युक्तम्- fit, proper- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., दृश्यते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see, look at, परिदुर्बलः- very much weak, feeble- परि- अव्यय- as a prefix it means: very much, excessively- दुर्बलः- weak, feeble- बलम्- strength, power- दुरितम् बलम् यस्य सः- दुर्बलः- बहुव्रीहि स. & प्रीतः- pleased, delighted- प्रीत- क. भू. धा. वि. of प्री- प्रीणाति प्रीणीते ९ ग. उ. प.- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्मि & असि- वर्त. उ. पु. & म. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, का-what & वार्ता- news- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., ते दर्शनात्- by seeing you, आदरात्- with honour, कस्मात्- what is the reason, why & चिरात्- for a long since, after a long time- all in पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of दर्शनम्- seeing, visiting, आदरः- respect honour, किम्- why & चिर- adjctv- a long since, समुपागतम् & द्विजवरम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of समुपागतः- one who has arrived- समुपागत- क. भू. धा. वि. of सं+उप+ गम्- see above & द्विजवरः- a respectable learned man- द्विजः- a brahman, learned man, वर- adjctv- the best, excellent- द्विजेषु वरः- द्विजवरः- स. तत्पुरुष स., सम्भावयन्ति- वर्त. प्रयोजक प्र. पु. ब. व. of सं+भू- सम्भावयति-ते- to respectfully welcome, honour- (भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist), तेषाम्- their- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of तद्- he, गेहेषु- in न. लिं. स. वि. ब. व. of गेहम्- house, abode, अशङ्कितेन & मनसा- both in न. लिं. तृ. वि. ए. व. of अशङ्कितम्- without any hesitation & मनस्- mind, heart, गन्तुम्- पू. का. वा. तुमन्त हेत्वर्थक धा. सा. अव्यय of गम्- to go- see above, नितराम्- always, entirely, fully, eternally, सदा- always, every day, इति- a particle used to report very words spoken: thus, in this manner, एवम्- thus, so, in this manner- all अव्ययस

प्रस्तावसदृशं वाक्यं प्रभावसदृशं प्रियम्।

आत्मशक्तिसमं कोपं यो जानाति स पण्डितः ॥७४॥ -चाणक्य नीति अध्याय -१४.१५

यः प्रियम् प्रस्तावसदृशम् (तथा) , प्रभावसदृशम् वाक्यम् जानाति (तथा यः) आत्मशक्तिसमम् कोपम् (जानाति), सः पण्डितः (अस्ति) ॥

One, who knows (talks) about a likeable, worthy subject, appropriate for the occasion and who can control his anger matching his own capacity, is a real wise-man.

यः (यद्)- who, सः (तद्)- he, पण्डितः- a learned or wise man, an expert- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रस्तावसदृशम्, प्रभावसदृशम्, आत्मशक्तिसमम् & प्रियम्, वाक्यम् & कोपम्- all in पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रस्तावसदृशम्- one which is worthy of mention- प्रस्ताव- mention, introduction, reference, commencement, सदृशः (सदृक्ष)- suitable, fit, worthy, befitting -प्रस्तावस्य सदृशम्- ष. तत्पुरुष स, प्रभावसदृशम्- one which is matching in dignity or brilliance- प्रभाव- impression, brilliance, dignity, splendour, strength- प्रभावस्य सदृशम्- ष. तत्पुरुष स , आत्मशक्तिसमः- one which is matching one's own strength or capacity- आत्मन्-self, one's own, शक्तिः- स्त्री. लिं.- strength, capacity, valour, सम- adjctv- similar to, matching, like- आत्मनः शक्तिः- आत्मशक्तिः- ष. तत्पुरुष स. &

आत्मशक्तेः समः - ष. तत्पुरुष स , प्रिय- adjctv- likes, dear, welcome, favourite, वाक्यम्- sentence, speech, talk & कोपः- anger, wrath, जानाति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of ज्ञा- जानाति, जानीते- ९ ग. उ. प. to know, understand

दातृत्वं प्रियवक्तृत्वं धीरत्वमुचितज्ञता ।

अभ्यासेन न लभ्यन्ते चत्वारः सहजा गुणाः ॥७५॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. ११ श्लो. १

दातृत्वम्, प्रियवक्तृत्वम्, धीरत्वम् (तथा) उचितज्ञता (एते) चत्वारः गुणाः अभ्यासेन न लभ्यन्ते। (ते) सहजाः गुणाः (भवन्ति) ॥

One cannot acquire by constant practice these four qualities- donating nature, pleasant talking, boldness and ability to discriminate between right and wrong. These are inborn virtues.

Nature or Nurture? I think both are needed to acquire any virtue.

दातृत्वम्- donating nature, intention to help- दातृ (दाता)- donor, giver- त्व- suffix implies quality, प्रियवक्तृत्वम्- habit of talking pleasantly- प्रिय- pleasant, dear, beloved, favourite, वक्तृ- speaker, talker- प्रियम् वक्तृत्वम्- कर्मधारय स. & धीरत्वम्- boldness, courage, strength of mind- धीरः- brave, bold, strong- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., उचितज्ञता- ability to differentiate between proper and improper things- उचित- proper, fit, correct, suitable- क. भू. धा. वि. of- उच्- उच्यति ४ ग. प. प. to be proper, fit, to be accustomed or used to- उचितम् जानाति इति- उचितज्ञः- उपपद तत्पुरुष स -one who can differentiate between proper and improper things- ता- suffix implies quality, चत्वारः सहजाः & गुणाः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of चतुर्- four, सहज- inborn, natural, innate- सह- अव्यय- with, together with along with, accompanied by सहजः - सह जायते इति -उपपद तत्पुरुष स. & गुणः- quality, property, nature, virtue, अभ्यासेन- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of अभ्यासः- constant practice, exercise, habit, study, लभ्यन्ते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ब. व. of लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get, acquire न- no, not, अव्यय

आत्मवर्गं परित्यज्य परवर्गं समाश्रयेत् ।

स्वयमेव लयं याति यथा राज्यमधर्मतः ॥७६॥- चाणक्यनीतिदर्पण अ. ११ श्लो. २

(यः) आत्मवर्गम् परित्यज्य परवर्गम् समाश्रयेत्, यथा राज्यम् अधर्मतः लयम् याति (तथा सः) स्वयम् एव (लयम् याति)।

One who leaves his own people and seeks refuge with strangers, suffers his own destruction like a country that is governed without any law and order.

आत्मवर्गम्, परवर्गम् & लयम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आत्मवर्गः- one's own group or society- आत्मन्- पु. लिं.- oneself, one's own, soul, वर्गः- class, group company, society, division- आत्मनः वर्गः- आत्मवर्गः- , परवर्गः- society or group of others- परः- the, other, another- परस्य वर्गः- परवर्गः- both ष. तत्पुरुष स., & लयः- extinction, destruction, end, समाश्रयेत्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of समा+ श्रि- to take refuge, to resort to, to have recourse to- (श्रि- श्रयति- ते to go to, approach, अधर्मतः- that is

being governed without any law and order- धर्मः- prescribed codes of conduct- (Dharma)- न धर्मः- अधर्मः- नञ् तत्पुरुष स.- तः (तस्)- suffix to a noun converts it to its पं. वि. ए. व., namely, 'by it' or 'from it', राज्यम्- kingdom, royalty, country- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., याति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of या- २ ग. प. प. to go, become, to come to, परित्यज्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of परि+ त्यज्- to leave entirely- (त्यज्- त्यजति- १ ग. प. प. to leave, abandon, quit, स्वयम्- oneself, of his own self, himself, एव- just, only, merely, यथा- as, like, similar to, in which manner- all अव्यय

गृहाऽऽसक्तस्य नो विद्या नो दया मांसभोजिनः ।

द्रव्यलुब्धस्य नो सत्यं स्त्रैणस्य न पवित्रता ॥७७॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. ११ श्लो. ५

गृहाऽऽसक्तस्य नो विद्या (लभते।) मांसभोजिनः नो दया (अस्ति)। द्रव्यलुब्धस्य नो सत्यम् (वर्तते) । स्त्रैणस्य न पवित्रता (विद्यते) ॥

A totally dedicated householder cannot pursue education. A meat eater cannot be compassionate. A person greedy for wealth cannot be honest. One who runs after women cannot be pure hearted.

गृहाऽऽसक्तस्य, मांसभोजिनः, द्रव्यलुब्धस्य & स्त्रैणस्य- all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of गृहाऽऽसक्तः- one who is only interested in the life of a householder- गृहम्- न. लिं- house, abode, home- आसक्तः- interested in, involved in- आसक्त- क. भू. धा. वि. of आ+ संज्- to adhere to, to be interested in- (संज्- सजति- १ ग. प. प. to stick or adhere to)- गृहे आसक्तः- स. तत्पुरुष स., मांसभोजिन्- a flesh eater, one who par takes meat- मांसम्- flesh, meat, भोजिन्- eater- मांसस्य भोजी- मांसभोजिन्- ष. तत्पुरुष स., द्रव्यलुब्धः- one who is only after wealth, greedy about money- द्रव्यम्- money, wealth, property, लुब्धः- one who is desirous, greedy- लुब्धः- क. भू. धा. वि. of लुभ्- लुभ्यति ४ ग. प. प. to covet, long for, desire eagerly- द्रव्येषु लुब्धः- स. तत्पुरुष स. & स्त्रैणः- one who is only after women- स्त्री- woman- स्त्रैण- adjctv- related to women or connected with women, सत्यम्- truth, honesty- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., पवित्रता- sense of purity, sinlessness, sacredness- पवित्र- sacred, sinless, pure- ता- suffix implies quality, दया- compassion, kindness & विद्या- pursuit of knowledge or education- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., न & नो= न उ- no, not – अव्यय

कामं क्रोधं तथा लोभं स्वादं शृङ्गारकौतुके ।

अतिनिद्रातिसेवे च विद्यार्थी ह्यष्ट वर्जयेत् ॥७८॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. ११ श्लो. १०

विद्यार्थी कामम्, क्रोधम् तथा लोभम् स्वादम् शृङ्गारकौतुके, अतिनिद्रातिसेवे च अष्ट हि वर्जयेत्।

A seeker of knowledge (a student) should avoid following eight things namely, desire/lust, anger, greed, relishing food, passion for dressing, too much sleeping and overdoing any service to anyone.

विद्यार्थी (विद्यार्थिन्)- a student, seeker of knowledge- विद्या- education, knowledge, learning, अर्थिन्- seeker, one who is desirous- विद्यायाः अर्थिन्- विद्यार्थिन्- षष्ठी तत्पुरुष स.- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कामम्, क्रोधम्, लोभम् & स्वादम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कामः- desire, wish, lust, क्रोधः- anger, wrath, लोभः- greed, covetousness & स्वादः- taste, flavour, relishing of food, शृङ्गारः- art of

dressing, passion for dress, sentiment of love, कौतुकम्- curiosity, excessive eagerness- शृङ्गार च कौतुकम् च- शृङ्गारकौतुके- passion for dress and excessive eagerness in anything & अतिनिद्रातिसेवे- a habit of over sleeping and overdoing any service- both in द्वि. वि. द्वि. व. & both द्वंद्व स, अष्ट- eight- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व., वर्जयेत्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of वृज्- वर्जयेति- ते १० ग. उ. प. to shun, avoid, give up, abandon, हि- surely, indeed, also, च- and- both अव्ययस

**मानुष्ये सति दुर्लभा पुरुषता पुंस्त्वे पुनर्विप्रता
विप्रत्वे बहुविद्यतातिगुणता विद्यावतोऽर्थज्ञता।
अर्थज्ञस्य विचित्रवाक्यपटुता तत्रापि लोकज्ञता
लोकज्ञस्य समस्तशास्त्रविदुषो धर्मे मतिर्दुर्लभा ॥७९॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्**

मानुष्ये सति, पुरुषता दुर्लभा, पुंस्त्वे पुनः विप्रता (दुर्लभा), विप्रत्वे अतिगुणता बहुविद्यता च (दुर्लभा), विद्यावतः अर्थज्ञता (दुर्लभा), अर्थज्ञस्य विचित्रवाक्यपटुता (दुर्लभा), तत्र अपि लोकज्ञता (दुर्लभा), लोकज्ञस्य समस्तशास्त्रविदुषः धर्मे मतिः दुर्लभा (अस्ति)॥

To be born as a human being is very difficult. Having born as a human, achieving manhood is difficult. For a man to become learned is rare. If learned, having many skills and many virtues is indeed very rare. If well qualified, then it is difficult to be a finance expert. If so, having expertise in other fields of literature is impossible. Further, having worldly knowledge is rare. And such a worldly knowledgeable and expert person in entire scriptures and then with an intelligence to strictly adhere to codes of Dharma, is indeed very impossible to find.

मानुष्ये, पुंस्त्वे, विप्रत्वे & सति- न. लिं. स. वि. ए. व. of मानुष्यम्- mankind, human birth, पुंस्त्वम्- manhood, virility, विप्रत्वम्- being a wise man, a brahmin, & सत्- being there- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be to exist, धर्मे- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of धर्मः- right codes of conduct (Dharma), पुरुषता- manhood, virility, विप्रता- being a wise man, बहुविद्यता- being highly qualified/trained, अतिगुणता- being bestowed with great many virtues- (बहु- अव्यय- many, plenty & अति- अव्यय- excessive, very), अर्थज्ञता- having the deep knowledge of finance, having realised the essence of learning, विचित्रवाक्यपटुता- expertise in variety of languages- विचित्र- adjctv- diversified, variety of, वाक्यम्- speech, percept, rule, पटुता- expertise, skill- (पटु- clever, sharp- ता- implies quality)- विचित्राणि वाक्यानि- विचित्रवाक्यानि- वि. पू. प. कर्मधारय स.& विचित्रवाक्येषु पटुता- विचित्रवाक्य- पटुता- स. तत्पुरुष स., लोकज्ञता- having knowledge of worldly life/ people- लोकः- world, people- लोकम् जानाति इति- लोकज्ञः- one who is knowledgeable about the world/people, दुर्लभा- very rare to get- दुःखेन लभ्यते इति- दुर्लभ- उपपद तत्पुरुष स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विद्यावतः, अर्थज्ञस्य, लोकज्ञस्य, समस्तशास्त्रविदुषः- all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of विद्यावत्-, अर्थज्ञ & लोकज्ञ- see above, समस्तशास्त्रविद्वान्- समस्त- compounded, condensed, all, entire, whole- क. भू. धा. वि. of शास्त्र- scripture, science, विद्वस्- knowledgeable, learned- समस्ताणि शास्त्राणि- समस्तशास्त्राणि- वि. पू. प. कर्मधारय स. & समस्तशास्त्रेषु विद्वान्- स. तत्पुरुष स. मतिः, पुनः (पुनर्)- again, once more, तत्र- there, in that case, अपि- even, also, again- all अव्ययस

**असम्यगुपयुक्तं हि ज्ञानं सुकुशलैरपि।
उपलभ्यं चाविदितं विदितं चाननुष्ठितम् ॥८०॥ -महाभा. उद्योगपर्व ३९.३४**

उपयुक्तम् ज्ञानम् सुकुशलैः अपि (उपदिष्टम् तत्), उपलभ्यम् च अविदितम्, (वा यदि तत्) विदितम् च अननुष्ठितम्, (तत्) असम्यक् (एव भवति) ॥

That very important knowledge, obtained from great experts, if not properly understood and if understood, but not practised is totally useless.

उपयुक्तम्- useful, proper, fit- उपयुक्त- क. भू. धा. वि. of उप+ युज्- to use, employ- (युज्- युनक्ति- युंक्ते ७ ग. उ. प. to join, reply, use), ज्ञानम्- knowledge, learning, information, उपलभ्यम्- that, which is to be acquired, obtained, got- उपलभ्य (also उपलभनीय, उपलब्धव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of उप+ लभ्- to acquire, get- (लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get, obtain), विदितम्- that is known, understood, ascertained- विदित- क. भू. धा. वि. of विद्- वेत्ति २ ग. प. प. to understand, know- न विदितम्- अविदितम्- नञ् तत्पुरुष स.- not understood, अननुष्ठितम्- not practiced, not executed, अनुष्ठितम्- practiced, executed, followed- अनुष्ठित- क. भू. धा. वि. of अनु+ स्था- to practice, execute- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stay, stand)- न अनुष्ठितम्- अननुष्ठितम्- नञ् तत्पुरुष स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., सुकुशलैः- in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of सुकुशलः- well-knowledgeable, great expert- कुशलः- proficient, well versed, expert- सु- अव्यय- prefix implies: well, good, great- असम्यक्- useless, wasteful, improper, unsuitable- सम्यक्- well proper, suitable, correct, useful- न सम्यक्- असम्यक्- नञ् तत्पुरुष स., च-and, हि- indeed, surely, truly & अपि- also, even- all अव्ययस

स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणक्षमः ।

न तु भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितः ॥८१॥ - हितोपदेशे मित्रलाभः ३२, सुधर्मापत्रिका

यः विपन्नानाम् आपदुद्धरणक्षमः (अस्ति), सः बन्धुः (भवति), न तु ((यः) भीतपरित्राणवस्तु उपालम्भपण्डितः ॥

One, who is capable of rescuing you from a calamity, is indeed a real relative. It is not the wise one, who taunts you on the situation and is afraid of rescuing you from that situation..

सः (तद्)- he, बन्धुः- kinsman, relative, यः (यद्)- who, आपदुद्धरणक्षमः- one who is capable of rescuing one from the distress, calamity- आपद्- स्त्री. लिं.- calamity, distress, hard time, उद्धरण- taking out, extricating, deliverance- (उद्+ ह्- to take away, rescue, save- ह्- to हरति ते १ ग. उ. प. to take, carry), क्षमः- capable, competent, suitable- क्षम- adjctv- adequate, आपदः उद्धरणम्- आपदुद्धरणम्- पं. तत्पुरुष स., आपदुद्धरणे क्षमः - आपदुद्धरणक्षमः- स. तत्पुरुष स & उपालम्भपण्डितः- one who is good at taunting on the situation- उपालम्भः/उपालम्भनम्- abuse, taunt, censure, पण्डितः- expert, trained, wise- उपालम्भे पण्डितः - उपालम्भपण्डितः- स. तत्पुरुष स - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विपन्नानाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of विपन्नः- one who is in distress, calamity, lost- विपन्न- क. भू. धा. वि. of वि+ पद्- to fail, go badly, to fall- (पद्- पद्यते ४ ग. आ. प. to go, move, attain), भीतपरित्राणवस्तु- भीत- frightened, terrified, afraid of- क. भू. धा. वि. of भी- बिभेति ३ ग. प. प. to fear, dread, परित्राण- protection, rescue, defense, deliverance, वस्तु- न. लिं- a reality, existing thing, situation- भीतस्य परित्राणम्- भीतपरित्राणम्- ष. तत्पुरुष स. & भीतपरित्राणम् इव वस्तु- भीतपरित्राणवस्तु- वि. पू. प. कर्मधारय स.- भीतपरित्राणवस्तु उपालम्भपण्डितः यः सः- भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितः- one who is good at taunting on the situation of one, who is frightened and looking for deliverance- न- no, not, तु- but, on the other hand- both अव्ययस

उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद्भयमुपस्थितम् ।

मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपतिष्यति ॥८२अ॥ -हितोपदेशे मित्रलाभः ४, सुधर्मापत्रिका, पा.भे.:

उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं किमद्य सुकृतं कृतम् ।

आयुषः खण्डमादाय रविरस्तं गमिष्यति ॥८२ ब॥

अ) (मनुष्येण) मरण-व्याधि-शोकानाम्, किम् महद्भयम् उपस्थितम् अद्य निपतिष्यति (तद्) उत्थाय उत्थाय बोद्धव्यम् ।

A) One should watch out every morning after getting up, which one out of the following three great dangers, namely, death, disease and distress, is likely to befall upon him today!

ब) (मनुष्येण) किम् अद्य सुकृतम् कृतम् (तद्) उत्थाय उत्थाय बोद्धव्यम् । रविः आयुषः खण्डम् आदाय अस्तम् गमिष्यति ।

B) One should review every morning after getting up what good deed should to be done that day. The Sun takes away a piece of his life with him as He sets every evening.

मरणव्याधिशोकानाम्- पुन. लिं. ष. वि. ब. व. of मरणव्याधिशोकः- death, disease and distress- मरणम्- death, dying, व्याधिः- disease, ailment, sickness, शोकः- sorrow, grief, distress- मरणम् च व्याधिः च शोकः च- मरणव्याधिशोकः- द्वंद्व स., बोद्धव्यम्- to be realised, understood, comprehended- बोद्धव्य- (also बोधनीय & बोध्य)- क. वि. धा. सा. वि. of बुध्- बुध्यते ४. ग. आ. प. to comprehend, know, understand, कृतम्- done, performed- कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, महद्भयम्- great danger- महत्- adjctv- great, big, mighty, भयम्- danger, calamity, fear- वि. पू. प. कर्मधारय स., उपस्थितम्- that is present, arrived, presented- उपस्थित- क. भू. धा. वि. of उप+ स्था- to approach, stand by- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay), किम्- what, which, सुकृतम्- good deed, praiseworthy thing- कृत- deed, work- सुभगम् कृतम्- सुकृतम्- प्रादि कर्मधारय स.& खण्डम्- a portion- all in न. लिं. द्वि. व. ए. व., अस्तम्- in पु. लिं. द्वि. व. ए. व. of अस्तः- setting, sunset, उत्थाय- after rising, getting up- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of उद्+ स्था- to get up- उत्थाय उत्थाय- after getting up every morning, रविः- Sun- in पु. लिं. प्र. व. ए. व., आयुषः- न. लिं. ष. व. ए. व. of आयुस्- life, life span, आदाय- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of आ+ दा- to take, to receive- (दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant), गमिष्यति & निपतिष्यति- both in द्वि. भविष्य प्र. पु. ए. व. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go & नि+ पत्- निपतति- to befall- (पत्- पतति १ ग. प. प. to fall, to come down), अद्य- today, this day- अव्यय

इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा ।

अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥८३अ॥

तत्र पूर्वश्चतुर्वर्गो दम्भार्थमपि सेव्यते ।

उत्तरस्तु चतुर्वर्गो महात्मन्येव तिष्ठति ॥८३ब॥ - हितोपदेशे मित्रलाभः ८&९, सुधर्मापत्रिका

अ) इज्याध्ययनदानानि, तपः सत्यम्, धृतिः, क्षमा अलोभ इति अयम् धर्मस्य अष्टविधः मार्गः स्मृतः ॥

ब) तत्र पूर्वः चतुर्वर्गः दम्भार्थम् अपि सेव्यते, उत्तरः तु चतुर्वर्गः महात्मनि एव तिष्ठति ॥

A) These are said to be eight types of ways to follow Dharma.

Performing sacrifice, study or reading of scriptures, giving in charity, religious austerity, truthfulness, self-command or courage, forgiveness and absence of greed,

B) Among them, the first four are sometimes used to promote one's arrogance. But the latter four categories remain only for the great souls.

इज्याध्ययनदानानि- in न. लिं. प्र. वि. ब. व. of इज्याध्ययनदानम्- इज्या -sacrifice, yaga, havan, अध्ययनम्- study, learning, reading of scriptures, दानम्- giving, granting- इज्या च अध्ययनम् च दानम् च- द्वंद्व स., तपः (तपस)- न. लिं.- penance, religious austerity, सत्यम्- truth, धृतिः- स्त्री. लिं.- fortitude, steadiness, courage, self-command, क्षमा- स्त्री. लिं.- forbearance, forgiveness अलोभः- absence of greed, covetousness- न लोभः- नञ् तत्पुरुष स.- all in प्र. वि. ब. व., दम्भार्थम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. दम्भार्थः- for furthering one's arrogance- दम्भः- arrogance, pride, अर्थः- purpose, reason- दम्भस्य अर्थः- ष. तत्पुरुष स., सेव्यते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of सेव्- सेवते १ ग. आ. प. to serve, attend upon, अयम्- (इदम्)- this, अष्टविधः- of eight types, parts- अष्टन्- eight, विधः- kind, category, type- अष्ट विधः यः सः- बहुव्रीहि स., मार्गः- a way, approach, स्मृतः- said, prescribed, proclaimed- क. भू. धा. वि. of स्मृ- स्मरति १ ग. प. प. to think of, call upon, remember- पूर्वः- former, the earlier one, उत्तरः- the latter, following, subsequent, चतुर्वर्गः- a four category, class- चतुर्- four, वर्गः- class, category- चतुर् वर्गः यः सः- बहुव्रीहि स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., धर्मस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of धर्मः- prescribed codes of conduct -(Dharma), महात्मनि- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of महात्मन्- a great person, a distinguished man, supreme spirit- महत्- adjctv- great, noble, big, आत्मन्- soul, self- महान् आत्मा- वि. पू. प. कर्मधारय स.- तिष्ठति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of स्था- १ ग. प. प. to stay, stand, remain, इति- a particle used to report very word spoken: thus, so, एव- just, mere, only, तु- but, on the other hand, अपि -even, also, तत्र- there, in that case all अव्ययस

निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ।

अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य वै, कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥८४॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम् १०४

यः निमित्तम् उद्दिश्य हि प्रकुप्यति, सः तस्य अपगमे ध्रुवम् प्रसीदति । यस्य मनः तु अकारणद्वेषि वै, तम् जनः कथम् परितोषयिष्यति?

One, who gets very angry, based on particular reason, is sure to be pleased later when that cause no more exists. But on the other hand, one, whose mind is always hateful without any reason, how can people make him happy?.

यः (यद्)- who, सः(तद्)- he, जनः- people- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., निमित्तम्- a ground, reason, cause- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., उद्दिश्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of उद्+ दिश्- to signify, to direct towards- (दिश्- दिशति- ते ६ ग. उ. प. to point out, show), यस्य & तस्य- both in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who & तद्- he, प्रकुप्यति & प्रसीदति- both in वर्त प्र. पु. ए. व. of प्र+ कुप्- to be very angry- (कुप्- कुप्यति ४ ग. प. प. to be angry & प्र+ सद्- to be pleased, be gracious- (सद्- सीदति- १ ग. प. प. to sit, lie down), अपगमे- पु. लिं. स. वि. ए. व. of अपगमः- going away, removal, disappearance, मनः (मनस्)- mind, heart & अकारणद्वेषि (अकारणद्वेषिन्)- one which/who hates without any reason- कारणम्- reason, cause- न कारणम्- अकारणम्- नञ् तत्पुरुष स., अकारणाय द्वेषिन् अकारणद्वेषिन्- चतुर्थी तत्पुरुष स. both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., तम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्- he, परितोषयिष्यति- प्रयोजक द्वि.

भविष्य प्र. पु. ए. व. of परि+ तुष्- to cause to be fully happy, satisfied- (तुष्- तुष्यति ४ ग. प. प. to be pleased, happy), ध्रुवम्- adverb- surely, certainly, inevitably, वै & हि- surely, truly, तु- but, on the other hand, कथम्- how, in what way- all अव्ययस

न साहसैकान्तरसानुवर्तिना न चाप्युपायोपहतान्तरात्मना ।

विभूतयः शक्यमवाप्तुमूर्जिता नये च शौर्ये च वसन्ति संपदः ॥८५॥

-सुभाषितरत्नभाण्डागारम् १०५, हितोपदेशे विग्रहः ११८

न साहसैकान्तरसानुवर्तिना न च अपि उपायोपहतान्तरात्मना ऊर्जिताः विभूतयः अवाप्तुम् शक्यम् (अस्ति) ।
(यतः) संपदः नये च शौर्ये च वसन्ति ॥

It is not possible to acquire great wealth by focussing on aggressive means or without any strategy in mind. The wealth resides in good conduct and on one's strength.

साहसैकान्तरसानुवर्तिना & उपायोपहतान्तरात्मना- both in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of साहसैकान्तरसानुवर्तिन्- one who follows the principle of aggressive act or daring alone- साहसम्- force, aggressive act, daring, एक- one, single, अन्तर्- अव्यय- into, inside, middle- एकम् अन्तर् यद् तद्- एकान्तम्- a single rule, principle, रसः- interest, inclination, एकान्ते रसः यस्य सः- एकान्तरसः, साहसम् एव एकान्तरसः यस्य सः- साहसैकान्तरसः, अनुवर्तिन्- follower, believer- (अनुवर्तते यः सः- बहुव्रीहि स.), साहसैकान्तरसस्य अनुवर्तिन्- साहसैकान्तरसानुवर्तिन्- all बहुव्रीहि स. & उपायोपहतान्तरात्मन्- one, whose own mind is devoid of any stratagem or means- उपाय- means, stratagem, way, अपहत- devoid of, without- क. भू. धा. वि. of अप+ हन्- to strike out, remove- (हन्- हन्ति २. ग. प. प. to strike, kill), अन्तर्- see above, आत्मन्- soul, oneself, अन्तरात्मन्- inner most spirit or soul, mind- उपायेन अपहतः- उपायोपहतः- तृ. तत्पुरुष स. & उपायोपहतः अन्तरात्मा यस्य सः- उपायोपहतान्तरात्मन्, - बहुव्रीहि स. ऊर्जिताः विभूतयः & संपदः- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of ऊर्जिता- strong, powerful, mighty- (ऊर्जित- adjctv), विभूतिः- might, power, greatness, prosperity, & संपद्- wealth, riches, अवाप्तुम्- पू. का. व. हेत्वार्थक तुमन्त अव्यय of अव+ आप्- to acquire, obtain- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get), शक्यम्- possible, feasible- शक्य- (also शक्तव्य & शकनीय)- क. वि. धा. सा. वि. of शक्- शक्नोति ५ ग. प. प. to be able, have power, नये & शौर्ये- both in पु. लिं. स. वि. ए. व. of नयः- behaviour, course of conduct, policy, statesmanship & शौर्यः- braveness, strength, वसन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of वस्- वसति १ ग. प. प. to live, stay, reside, च- and, न- no, not- both अव्ययस

मुदं विषादः शरदं हिमागम-

-स्तमो विवस्वान् सुकृतं कृतघ्नता ।

प्रियोपपत्तिः शुचमापदं नयः

श्रियः समृद्धा अपि हन्ति दुर्नयः ॥८६॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम् १०६, हितोपदेशे विग्रहः १२०

दुर्नयः, मुदम् विषादः (याति) । शरदम् हिमागमः (याति) । विवस्वान् (स्थिते अपि) तमः (भवति), सुकृतम् कृतघ्नता (याति) । प्रियोपपत्तिः शुचम् (आयाति) । नयः आपदम् (याति) । श्रियः समृद्धाः अपि हन्ति ॥

Despicable conduct of a person turns pleasure into sadness. It turns autumn into winter. It brings darkness in the presence of the Sun. A good deed becomes unappreciated. Arrival of

beloved people brings grief. Good policy turns into distress. It even kills wealth and prosperity.

दुर्नयः- despicable conduct, very bad behaviour- नयः- conduct, statesmanship, policy- दुरितः नयः- प्रादि कर्मधारय स., विषादः- sadness, depression of spirits, grief, हिमागमः- cold season- हिमः- ice, snow, frosty- हिमस्य आगमः- ष. तत्पुरुष स., नयः- see above & विवस्वान् (विवस्वत)- the Sun- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., मुदम् & शुचम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मुद्- delight, pleasure, joy & शुचम्- sadness, grief, sorrow, शरदम् & आपदम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of शरद्- autumnal season & आपद्- calamity, distress, तमः (तमस)- darkness, gloom & सुकृतम्- a good deed, beneficial act- कृतम्- deed, work- कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do- सुभगम् कृतम्- सुकृतम्- प्रादि कर्मधारय स.- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., कृतघ्नता- ungratefulness, thanklessness- कृतम् हन्ति इति- कृतघ्नः- ता- suffix implies quality, nature & प्रियोपपत्तिः- presence of beloved people- प्रियः- beloved, dear one, favourite, उपपत्तिः- स्त्री. लिं.- happening, occurring, appearance- प्रियाणाम् उपपत्तिः- प्रियोपपत्तिः- ष. तत्पुरुष स.-both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., श्रियः- in स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of श्री- wealth, prosperity, समृद्धाः- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of समृद्धा- affluence, exuberance, glory, हन्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of हन्- २ ग. प. प. to destroy, kill, strike, अपि-even, also- अव्यय

उदीरितोऽर्थः पशुनाऽपि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति नोदिताः।

अनुक्तमप्यहति पण्डितो जनः परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्ध्यः ॥८७॥

-सुभाषितरत्नभाण्डागारम् १०७, हितोपदेशे सु.भे.४९

उदीरितः अर्थः पशुना अपि गृह्यते। नोदिताः हयाः च नागाः च (ऊढम्) वहन्ति। पण्डितः जनः अनुक्तम् अपि ऊहति। बुद्ध्यः परेङ्गितज्ञानफलाः हि (भवन्ति)॥

Even animals comprehend the spoken words. When prompted, horses and elephants carry loads. But the wise people guess properly even the things not spoken. Intelligent people are, indeed experts in grasping intent in the minds of the others.

उदीरितः- expressed, spoken, indicated- उदीरितः- क. भू. धा. वि. of उद्+ ईर्- to utter, pronounce, speak, tell- (ईर्- ईर्ते २ ग. आ. प. to to go, move, rise, अर्थः- meaning, intent, purpose, पण्डितः- wise, intelligent, clever, जनः- person, people- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पशुना- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of पशुः- an animal, beast, गृह्यते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of ग्रह्- गृह्णाति गृह्णीते- ९ ग. उ. प. to seize, hold, receive, apprehend, capture, नोदिताः, हयाः, नागाः, बुद्ध्यः & परेङ्गितज्ञानफलाः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of नोदितः- impelled, urged, driven- नोदित- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of नुद्- नोदयति- ते to cause to prompt incite, push on- (नुद्- नुदति-ते ६ ग. उ. प. to push, drive, impel), हयः- horse, नागः- an elephant, बुद्धिः- स्त्री. लिं.- perception, intellect, intelligence, understanding- (aso in पु. लिं.- when referred to a person with intellect, intelligence) & परेङ्गितज्ञानफलः- one who has comprehended the others' intention- परः- the other, इङ्गित- intention, purpose, ज्ञान- knowledge, फलः- effect, consequence, result- परस्य इङ्गित- परेङ्गितः & परेङ्गितस्य ज्ञानम्- परेङ्गितज्ञानम्- & परेङ्गितज्ञानस्य फलः - परेङ्गितज्ञानफलः- All ष. तत्पुरुष स., वहन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of वह्- वहति १ ग. प. प. to carry, अनुक्तम्- one that is not said, spoken- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., उक्त- spoken- क. भू. धा. वि. of वच्- वक्ति २ ग. प. प. to say, tell, speak- न उक्त- अनुक्त- नच् तत्पुरुष स.,

ऊहति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of ऊह्- to guess, predict, हि- surely, certainly, अपि- even, also, च- and- all अव्ययस

गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्बलः ।

पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः करी च सिंहस्य बलं न मूषकः ॥८९॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्- ९१३

गुणी (गुणिनः) गुणम् वेत्ति, निर्गुणः (तद्) न वेत्ति। बली (बलिनः) बलम् वेत्ति, निर्बलः (तद्) न वेत्ति। पिकः वसन्तस्य गुणम् (वेत्ति), न वायसः (तद् वेत्ति)। (तथा) करी च सिंहस्य बलम् (वेत्ति), मूषकः न (तद् वेत्ति) ॥

A good person alone knows the virtues of another good person; a bad person does not. A strong person knows the strength of the other strong person; a weakling does not. A Koyal (Cuckoo bird) alone knows the value of a spring season but not a Crow! An elephant alone is aware of real strength of a Lion but not an ordinary mouse.

गुणी (गुणिनः)- one having virtue, merit, good qualities, बली (बलिनः)- one having strength, power, निर्गुणः- one without any quality or merit- निर्गताः गुणाः यस्मात् सः- निर्गुणः- बहुव्रीहि स., पिकः- a cuckoo bird, Koyal, वायसः- a crow, निर्बलः- one who is weak, without any strength- निर्गतम् बलम् यस्मात् सः- निर्बलः- बहुव्रीहि स., करी (करिन्)- an elephant & मूषकः- a mouse, rat- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., गुणम् & बलम्- both in पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गुणः- quality, merit, birthday, excellence & बलम्- strength, power might, strong point, वसन्तस्य & सिंहस्य- both in पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of वसन्तः- spring, vernal season & सिंहः- a lion, न-no, not, च-and- both अव्ययस

कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः

कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः ।

कुगेहिनीं प्राप्य गृहे कुतः सुखं

कुशिष्यमध्यापयतः कुतो यशः ॥८८॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्- ९११

कुदेशम् आसाद्य कुतःअर्थसंचयः? कुपुत्रम् आसाद्य कुतः जलाञ्जलिः? कुगेहिनीम् प्राप्य कुतः गृहे सुखम्? कुशिष्यम् अध्यापयतः कुत यशः?

If one lives in a bad country, from where does he acquire wealth?

If one has a bad son, from whom does he expect a handful of water? *

If one is married to a bad wife, how does he get happiness at home? **

If one has a bad student, how does the teacher achieve success?

* Water presented to the manes of a deceased person

** Same can be said about a bad husband.

कुदेशम्, कुपुत्रम् & कुशिष्यम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कुदेशः- bad country, hostile place- देशः- country, place, state- कुत्सितः देशः, कुपुत्रः- worthless son- पुत्रः- son, child- कुत्सितः पुत्रः- कुपुत्रः & कुशिष्यः- useless student, disciple- शिष्यः- student, disciple- कुत्सितः शिष्यः- कुशिष्यः, कुगेहिनीम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कुगेहिनी- a bad housewife- गेहिनी- a wife, mistress of the house- कुत्सिता गेहिनी- कुगेहिनी- all प्रादि कर्मधारय स., आसाद्य -पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of प्रयोजक आ+ सद्- आसादयति- ते to encounter, to meet with, get, obtain- (सद्- सीदति१ ग. प. प. -to sit, lie, lie down)

& प्राप्य -पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of प्र+ आप्- of to get, meet with, to be with- (आप्- आप्रोति ५ ग. प. प. to get, obtain) अर्थसंचयः- acquisition of wealth, money- अर्थः- wealth, money, संचयः- collection, accumulation- अर्थस्य संचयः- ष. तत्पुरुष स. & जलाञ्जलिः- a handful of water, a libation of water presented to the manes of a deceased person- जलम्- water, अञ्जलिः- a cavity formed by folding and joining open hands together- जलप्रदः अञ्जलिः- जलाञ्जलिः- मध्यम पदलोपी कर्मधारय स.- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., गृहे- in न. लिं. स. वि. ए. व. of गृहम्- house, abode, सुखम्- joy, happiness, delight & यशः (यशस्)- fame, renown- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अध्यापयतः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of अध्यापयन्- one who is teaching, instructing, lecturing- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of प्रयोजक अधि+ इ- अध्यापयति- to teach (अधि+ इ- अधीते- to study, learn- इ- एति २ ग. प. प. to go, to go to), कुतः (कुतस्)- from where? in what place?

स दीक्षितो यः सकलं सदीक्षते

स पण्डितो यः करणैरखण्डितः।

स तापसो यः परतापकर्षणः

स धार्मिको यः परमर्म न स्पृशेत् ॥१०॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्- ११५

यः सकलम् सदीक्षते सः दीक्षितः (भवति)। यः करणैः अखण्डितः सः पण्डितः (अस्ति)। यः परतापकर्षणः सः तापसः (अस्ति)। (तथा) यः परमर्म न स्पृशेत् सः धार्मिकः (अस्ति) ॥

One, who dedicates himself to good causes, is the real ordained person. One, who never fails in performing his duties, is a wise man. One, who removes agonies of others, is a real man of penance, an ascetic. One, who does not touch the sensitive feelings of the others, is real follower of Dharma.

यः (यद्)- who, सः (तद्)- he, दीक्षितः- one, who is consecrated or initiated or ordained for any specific purpose, one, who has taken a vow of- दीक्षित- क. भू. धा. वि. of दीक्ष्- दीक्षते १ ग. आ. प. to consecrate, to prepare oneself for a specific task, to dedicate oneself to, स+ दीक्ष् -dedicates to good cause. अखण्डितः- one who has not been refuted (in argument), controverted, broken- न खण्डितः- अखण्डितः- नञ् तत्पुरुष स.- खण्डित- क. भू. धा. वि. of खण्ड्- खण्डयति- १० ग. प. प. to cut, break, defeat, पण्डितः- a wise man, an expert, learned man, तापसः- a man of penance, ascetic, devotee (तपस्- न. लिं.- penance, religious austerity), परतापकर्षणः- one who is remover of agony of others- परः- other, another, ताप- agony, heat, torment, pain, कर्षणः- one who subdues, removes, draws out- (कृष्- कर्षति १ ग. प. प. to draw, pull away vanquish) & धार्मिकः- follower of a Dharma, a pious, virtuous person- (धर्मः- right codes of conduct- Dharma)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सकलम्- all, entire, whole, सद्- good, noble, auspicious & परमर्म- weak, sensitive or vulnerable point or feeling- परः- other, another, मर्मन्- vital part of the body, vulnerable point- परस्य मर्म- परमर्म- ष. तत्पुरुष स.- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., ईक्षते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of ईक्ष्- १ ग. आ. प. to regard, consider, behold, see, करणैः- न. लिं. तृ. वि. ब. व. of करणम्- performance, doing, action, स्पृशेत्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of स्पृश्- स्पृशति ६ ग. प. प. to touch, influence, न-no, not- अव्यय

प्रकटं मृदु नाम जल्पतः परुषं सूचयतोऽर्थमन्तरा।

शकुनादिव मार्गवर्तिभिः पुरुषादुद्विजितव्यमीदृशात् ॥११॥ -शिशुपालवध, सुभाषितरत्नभाण्डागारम् १२०

प्रकटम् मृदु नाम जल्पतः, अन्तरा परुषम् अर्थम् सूचयतः, मार्गवर्तिभिः शकुनात् इव ईदृशात् पुरुषात् उद्विजितव्यम्॥

One should be afraid of a person, who visibly murmurs in soft voice, inwardly indicating harsh meaning, similar to foretelling a bad omen..

मृदु- adjctv- soft, tender, subtle- in न. लि. द्वि. वि. ए. व., जल्पतः & सूचयतः- both in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of जल्पन्- talking, speaking, murmuring- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of जल्प्- जल्पति १ ग. प. प. to speak & सूचयन्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of सूच्- सूचयति-ते १० ग. उ. प. to point out, indicate, imply, परुषम् & अर्थम्- both in पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of परुष- adjctv- harsh, rough, stiff & अर्थः- meaning, intent, मार्गवर्तिभिः- in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of मार्गवर्तिन्- one guiding the way, foretelling- मार्गः- way, path, a course, वर्तिन्- adjctv- a abiding, indicating, मार्गस्य वर्तिन् यः सः- मार्गवर्तिन्- बहुव्रीहि स., शकुनात्, ईदृशात् & पुरुषात्- all in पु. लिं. पं. वि. ए. व. of शकुनः- a bird in general- शकुनम्- an omen, ईदृश् (ईदृक्ष- श)- such, of this kind & पुरुषः- person, a man, उद्विजितव्यम्- one to be afraid of, to fear- उद्विजितव्य- (also- उद्विजनीय & उद्विजय्य)- क. वि. धा. सा. वि. of उद्+ विज्- to fear, to be afraid of- (विज्- विजते ६ ग. आ. प. & विनक्ति ७ ग. प. प. to fear, to be afraid of)- in न. लि. प्र. वि. ए. व., प्रकटम्- openly, publicly, visibly, अन्तरा- inwardly, here and there, at intervals, इव- like, similar to, नाम- a particle used to imply: truly, namely, indeed- all अव्ययस

दुर्गृहीतं क्षिणोत्येव शास्त्रं शस्त्रमिवाबुधम्।

सुगृहीतं तदेव ज्ञं शास्त्रं शास्त्रं च रक्षति ॥९२॥-चरकसंहिता, सिद्धिस्थान-१२.४९, -वैदिकवाङ्मयम्

अबुधम्, दुर्गृहीतम् शास्त्रम् शस्त्रम् इव एव क्षिणोति । सुगृहीतम् तद् एव शस्त्रम्, शास्त्रम् ज्ञम् च रक्षति ॥

Incorrectly grasped knowledge destroys an ignorant person just like a weapon wrongly used. A well grasped knowledge, like a properly used weapon, provides protection to the wise.

अबुधम् & ज्ञम्- both in पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of अबुधः- a stupid person- बुधः- a wise man, learned, knowledgeable person- न बुधः- अबुधः- नञ् तत्पुरुष स. & ज्ञः- one who understands, knows, learned, दुर्गृहीतम्- ill-conceived, incorrectly understood- गृहीत- conceived, held- क. भू. धा. वि. of ग्रह्- गृह्णाति- गृह्णीते ९ ग. उ. प. to hold, catch, pick up, दुर्- अव्यय- prefixed implies bad, sinful, wrong- दुरितम् गृहीतम्- दुर्गृहीतम् & सुगृहीतम्- well-conceived, properly understood- सु- अव्यय- prefixed implies: good, proper, well- सुभगम् गृहीतम्- सुगृहीतम्- both कर्मधारय स., तद्- that, it, शास्त्रम्- knowledge of scripture science or any department of knowledge, शस्त्रम्- a weapon, arms- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षिणोति & रक्षति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of क्षि- ९ ग. प. प. to destroy, ruin, corrupt & रक्ष्- १ प. प. to protect, guard, save, च- and, इव- like, similar to, एव- just, mere, only- all अव्ययस

अवगच्छति मूढचेतनः प्रियनाशं हृदि शल्यमर्पितम्।

स्थिरधीस्तु तदेव मन्यते कुशलद्वारतया समुद्धृतम् ॥९३॥ -रघुवंश-८.८८,-सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ९२३

मूढ-चेतनः प्रिय-नाशम् हृदि शल्यमर्पितम् (इव) अवगच्छति । स्थिर-धीः तु कुशल-द्वारतया तद् एव समुद्धृतम् मन्यते ॥

A confused person feels loss of a beloved person as a dart placed in his heart. On the other hand, a person with a steady mind understands how to extract the same (dart) by proper means.

मूढचेतनः- one with stupid mind- मूढ- adjctv- bewildered, foolish- क. भू. धा. वि. of मुह्- मुह्यति ४ग. प. प. to be perplexed disturbed in mind, चेतनः- mind, a sentiment being, understanding- मूढः चेतनः यस्य सः- बहुव्रीहि स. & स्थिरधीः- one with steady mind- स्थिर- adjctv- firm, determined, steady, धीः- स्त्री. लिं- mind, intellect- स्थिरा धीः यस्य सः- बहुव्रीहि स.-both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रियनाशम्- loss of a beloved- प्रिय- adjctv- dear, beloved, नाशम्- loss, destruction- प्रियस्य नाशम्- ष. तत्पुरुष स., शल्यमर्पितम्- शल्यम्- a dart, splinter, अर्पितम्- placed, inserted, implanted- अर्पित- प्रयोजक क. भू. धा. वि. अर्पयति of ऋ- इयति - ३ प. प.- to cast (ऋ- ऋच्छति १ ग. प. प. to go, move, tend)- शल्यम् अर्पितम्- द्वि. तत्पुरुष. स., तद्- that, it & समुद्धृतम्- extricated, rescued, delivered- समुद्धृत- क. भू. धा. वि. of सं+उद् + हृ- to extricate, rescue, deliver- (हृ- हरति -ते १ उ. प. to take, carry)- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., हृदि- in न. लिं. स. वि. ए. व. of हृद्- heart, mind, अवगच्छति & मन्यते- both वर्त. प्र. पु. ए. व. of अव+ गम्- to know, feel, experience, find- (गम्- गच्छति १ग. प. प. to go) & मन्- ४ ग. आ. प. to think, believe, understand, कुशलद्वारतया- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of कुशलद्वारता- कुशल- adjctv- proper, able, proficient- द्वारम्- gate, door, means, medium, ता- suffix implies quality- द्वारता- by means of- कुशला द्वारता- वि. पू. प. कर्मधारय स., तु- but, on the other hand, एव- only, just, mere- both अव्ययस

महतस्तरसा विलङ्घयन्निजदोषेण कुधीर्विनश्यति ।

कुरुते न खलु स्वेच्छया शलभानिन्धनमिद्धदीधितिः ॥१४ ॥-शिशुपालवध१६.३५, सुभाषितरत्नभाण्डागारम्

कुधीः, निजदोषेण महतः तरसा विलङ्घयन्, विनश्यति। इद्ध-दीधितिः स्वेच्छया शलभान् इन्धनम् न खलु कुरुते ॥

By crossing the limits of his own faults with great speed, a wicked minded person destroys himself. A burning flame does not make moths its fuel by its own will. (The moths themselves jump into it with all vigour.)

कुधीः- one with a wicked mind, कु- अव्यय- prefix implies: bad, poor, धीः- स्त्री. लिं.- intellect, mind, thought- कस्मिन् धीः यस्य सः- बहुव्रीहि स., विलङ्घयन्- one who is crossing, overstepping- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वि+ लङ्घ- to cross, violate, transgress, overstep- (लङ्घ- लङ्घति- ते १ ग. उ. प. to leap, ascend) & इद्धदीधितिः- brightly burning flame- इद्ध- kindled, hot, bright- क. भू. धा. वि. of इन्ध- २ ग. इन्धे or इच्छे- ७ ग. आ. प. to kindle light, set on fire, दीधितिः- स्त्री. लिं.- ray of light, flame, प्र. वि. ए. व., निजदोषेण & तरसा- both in न. लिं. तृ. वि. ए. व. of निजदोषम्- one's own fault or shortcoming- निज- self, one's own- दोषम्- fault, shortcoming- निजस्य दोषम्- ष. तत्पुरुष स. & तरस्- speed, vigour, strength, महतः- in न. लिं. ष. वि. ए. व. of महत्- great, big, mighty, विनश्यति & कुरुते- both in वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ नश्- to get destroyed completely- (नश्- नश्यति ४ ग. प. प. to get destroyed), स्वेच्छया- in स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of स्वेच्छा- one's own free will- स्व- self, one's own, इच्छा- desire will, longing- स्वस्य इच्छा- ष. तत्पुरुष स., शलभान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of शलभः- a moth, grass-

hopper, locust, इन्धनम्- fuel- in न. लिं. तृ. वि. ए. व., न- no, not, खलु- indeed, certainly, surely- both अव्ययस

आहूतेषु विहङ्गमेषु मशको नायान्पुरो वार्यते
मध्येवारिधि वा वसंस्तृणमणिर्धत्ते मणीनां रुचम्।

खद्योतोऽपि न कम्पते प्रविचलन्मध्येऽपि तेजस्विनां

धिक्षामान्यमचेतसं प्रभुमिवानामृष्टतत्त्वान्तरम्॥९५॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्-१०४९

विहङ्गमेषु आहूतेषु, पुरः आयात् मशकः न वार्यते। मध्येवारिधि वा वसन् तृणमणिः मणीनाम् रुचम् (न) धत्ते। तेजस्विनाम् मध्ये अपि प्रविचलन् खद्योतः अपि न कम्पते। सामान्यम्, अचेतसम्, अनामृष्टतत्त्वान्तरम् प्रभुम् इव (तुलनम्) धिक् अस्तु ॥

During the arrival of birds, nobody notices if a mosquito gets in front of everyone. Similarly, a shining blade of a grass, in the middle of ocean, does not get the luster of real gems. Among brightly shining stars, a firefly does not tremble to move around. Shame is to an ordinary stupid person, untouched by reality, who thinks himself as the best person around!

विहङ्गमेषु & आहूतेषु- both in पु. लिं. स. वि. ब. व. of विहङ्गमः (विहगः)- a bird- विहायस्- न. लिं- sky, atmosphere- विहायसि गच्छति इति- उपपद तत्पुरुष स. & आहूतः- called out, invited- आहूत- क. भू. धा. वि. of आ+ ह्वे- to invite, call -(ह्वे- ह्वयति-ते to call upon invite, call), मशकः- mosquito, gnat, प्रविचलन्- one wandering around, moving about- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of प्र+वि+ चल्- to move among- (चल्- चलति १ ग. प. प. to go, move), खद्योतः- firefly, आयात्- one which comes- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of आ+या- to come to- (या- याति २ ग. प. प. to go), वसन्- one that is staying- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वस्- वसति १ ग. प. प. to dwell stay & तृणमणिः- a shining bead on a grass-blade- तृणम्- न. लिं- grass, मणिः- पु. लिं- a bead, gem- तृणेस्थितः मणिः- तृणमणिः- म. प. लो. स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., वार्यते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of वृ- १, ५ & ९ उ. प.- वरति- ते, वृणोति वृणुते & वृणाति- वृणीते to select, choose, मणीनाम् & तेजस्विनाम्- both in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of मणिः- gem, jewel & तेजस्विन्- one that is shining brightly, रुचम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of रुचा- lustre, brightness, मध्ये- in the middle, in-between, among, मध्येवारिधि- inside the sea- वारिधि- ocean, sea- (मध्ये- often used as the first member of adverbial compound e. g. मध्येगंगं, मध्येनगरं, मध्येवारुधिः), कम्पते & धत्ते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of कम्प्- १ ग. आ. प. to shake, tremble & धा- दधाति- धत्ते- ३ ग. उ. प. to put on, hold, सामान्यम्, अचेतसम्, अनामृष्टतत्त्वान्तरम् & प्रभुम्- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of सामान्य- adjctv- common general, अचेतस्- one who is insensible, irrational senseless- न चेतस्- नञ् तत्पुरुष स, अनामृष्टतत्त्वान्तरः- one who is untouched by true state of situation around- आमृष्ट- seized upon, reflected, considered- क. भू. धा. वि. of आ+ मृश्- ६ ग. प. प. to touch upon, तत्त्व- true principle, nature, अन्तरः- being inside- न आमृष्टः- अनामृष्टः- नञ् तत्पुरुष स., अनामृष्टम् तत्त्वम्- अनामृष्टतत्त्वम्- वि. पू. प. कर्मधारय स. & अनामृष्टतत्त्वस्य अन्तरे यः सः- बहुव्रीहि स. & प्रभुः- master, lord धिक्- an interjection of censure, menace, displeasure, इव- like, similar to, वा- or, पुरः (पुरस्)- in front, before, न- no, not, अपि- even also- all अव्ययस

विद्यायां दुर्मदो यस्य कार्पण्यं विभवे सति ।

तेषां दैवाभिशप्तानां सलिलादग्निरुत्थितः ॥१६॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्, -वैदिकवाङ्मयम्

यस्य विद्यायाम् दुर्मदः, (यस्य) विभवे सति कार्पण्यम्, तेषाम् दैवाभिशप्तानाम्, सलिलात् अग्निः उत्थितः (इव वर्तते)
॥

An educated but arrogant person and a wealthy but stingy person, cursed by their destiny, are like fire out of water.

यस्य- for whom- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who, विद्यायाम्- in स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of विद्या- knowledge, education, learning, expertise, दुर्मदः- दुर्-अव्यय- prefix implies: bad, wicked, मदः- pride, arrogance, excessive delight- दुष्टः मदः- प्रादि कर्मधारय स., अग्निः- fire & उत्थितः- arisen, produced, sprung up- उत्थित- क. भू. धा. वि. of उद्+ स्था- to rise, spring up- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विभवे & सति- both in पु. लिं. स. वि. ए. व. of विभवः- prosperity, wealth & सत्- while there, being in- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, कार्पण्यम्- indigence, wretchedness, poverty, stinginess, imbecility- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., तेषाम्- for them & दैवाभिशप्तानाम्- both in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of तद्- he & दैवाभिशप्तः- देव- destiny, fate related to God, अभिशप्तः- already cursed- अभिशप्त- क. भू. धा. वि. of अभि+ शप्- to curse well- (शप्- शपति- ते शप्यति- ते १ & ४ ग. उ. प. to curse, execrate, swear), सलिलात्- in न. लिं. पं. वि. ए. व. of सलिलम्- water

श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां नयने द्वे प्रकीर्तिते ।

काणः स्यादेकहीनोऽपि द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्तितः ॥१७॥ -अत्रिसंहिता ३४९, -वैदिकवाङ्मयम्

श्रुतिः स्मृतिः च विप्राणाम् द्वे नयने प्रकीर्तिते (स्तः)। एकहीनः अपि काणः स्यात् (तथा) द्वाभ्याम् (हीनः) अन्धः प्रकीर्तितः (भवति) ॥

It has been stated that the knowledge sacred texts and the ancient history are the two eyes of an educated person. If one is devoid of one, he is called a one-eyed person. The one, who is devoid of both, is called a blind person.

श्रुतिः- sacred texts like Ved and Upanishad, oral intelligence on sacred texts, स्मृतिः- knowledge on historical texts like Geeta, Ramayan, Puranas etc - both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विप्राणाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of विप्रः- a brahman, theologian, educated person, a wise man, एकहीनः- absence of one, without one- एकः- one, single, हीनः- without, devoid of- हीन- क. भू. धा. वि. of हा- जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon- एकेन हीनः- एकहीनः- तृ. तत्पुरुष स., काणः- one-eyed, अन्धः- blind, one devoid of sight, प्रकीर्तितः- proclaimed, declared, classified- प्रकीर्तित- क. भू. धा. वि. of प्र+ कृत्- to declare well- (कृत्- कीर्तयति- ते १० ग. उ. प. to mention, recite, tell)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., द्वे, नयने & प्रकीर्तिते- all in न. लिं. प्र. वि. द्वि. व. of द्वौ- two, नयनम्- an eye & प्रकीर्तितम्- see above, स्यात्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, द्वाभ्याम्- in पु. लि. तृ. वि. द्वि. व. of द्वौ- two, च- and, अपि-also, even- both अव्ययस

क्रियते धवलः खलूच्चकैर्धवलैरेव सितेतैरैरधः ।

शिरसौघमधत्त शङ्करः सुरसिन्धोर्मधुजित्तमङ्घ्रिणा ॥९८॥-शिशुपालवध १६.४६, सुभाषितरत्नभाण्डागारम्

धवलैः एव धवलः खलु उच्चकैः क्रियते, (किंतु) सितेतैः (सः) अधः (क्रियते)। शङ्करः सुरसिन्धोः औघम् शिरसि अधत्त, मधुजित् तम् अङ्घ्रिणा (अधत्त)॥

A great thing is indeed promoted by great people, while others try to put it down. God Shankar held the mighty Ganga on his head, while God Vishnu held the ocean at his feet.

धवलैः & सितेतैः- both in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of धवलः- white, pure, clear & सितेतैः- other than white, black- सितः- white, इतरः- the other another- सितात् इतरः- सितेतैः- other than white, black- पं. तत्पुरुष स., धवलः- white, शङ्करः- name of God Shiva, मधुजित्- name of God Vishnu- मधुः- name of a demon, Madhu, killed by Vishnu, जित्- adjctv- conquering, winning, defeating- मधुम् जितः इति- मधुजित्- उपपद तत्पुरुष स.-both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., क्रियते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति करुते ८ ग.उ. प. to do, make, सुरसिन्धोः- in पु/स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of सुरसिन्धुः- name of Ganga river- सुरः- God, सिन्धुः- पु/स्त्री. लिं- ocean, river Indus, river in general- सुरलोकस्य सिन्धुः- सुरसिन्धुः- म. प. लो. स., औघम् & तम्- him- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of औघः- flood & तद्- he, शिरसा- in न. लिं. तृ. वि. ए. व. of शिरस्- head, top, अधत्त- अनद्यतन भू. प्र. पु. ए. व. of धा- दधाति- धत्ते ३ ग. उ. प. to hold, bear, अङ्घ्रिणा- in न. लिं. तृ. वि. ए. व. of अङ्घ्रि- foot, एव- just, only, mere, खलु- indeed, surely, truly, उच्चकैः- high, above, lofty, अधः (अधस्)- below- all अव्ययस

यः पठति लिखति पश्यति परिपृच्छति पण्डितानु- पाश्रयति ।

तस्य दिवाकरकिरणैर्नलिनीदलमिव विस्तारिता बुद्धिः ॥९९॥ -वैदिकवाङ्मयम्

यः पठति लिखति पश्यति परिपृच्छति पण्डितान् उपाश्रयति, तस्य बुद्धिः दिवाकरकिरणैः नलिनीदलम् इव विस्तारिता (भवति) ॥

One, who reads, writes, sees (observes), makes detailed queries and takes recourse to learned people, his intellect gets expanded (broadened) like that of petals of the lotus opening up with arrival of the rays of the Sun.

यः (यद्)- who- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पठति, लिखति, पश्यति, परिपृच्छति & उपाश्रयति- all in वर्त. प्र. पु. ए. व. of पठ्- १. ग. प. प. to read, study, लिख्- ६ ग. प. प. to write, दृश्- to see, observe, परि+ प्रच्छ्- to inquire intently- (प्रच्छ्- पृच्छति ६ ग. प. प. to ask, question & उप+आ+ श्रि- to have recourse to- (श्रि- श्रयति- ते १ उ. प. to go to, to resort to, approach), पण्डितान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of पण्डितः- learned, expert, trained, knowledgeable, तस्य- his- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of तद्- he, बुद्धिः- perception, comprehension, intellect, knowledge, mind, judgement & विस्तारिता- expanded, caused to spread- विस्तारित- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक-वि+ स्तृ- विस्तारयति- ते to cause to expand, spread- (स्तृ- स्तृणाति, स्तृणीते- ९ ग. उ. प. to cover, strew), दिवाकरकिरणैः- in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of दिवाकरकिरणः- ray of the Sun- दिवम्- a day, करः- doer- दिवम् करोति इति- दिवाकरः- the Sun- उपपद तत्पुरुष स. किरणः- a ray or beam of light- दिवाकरस्य किरणः- ष. तत्पुरुष स., नलिनीदलम्- in पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of नलिनीदल- नलिनी- lotus, दल- petal, sheath, leaf- नलिन्याः दलः- नलिनीदलः- ष. तत्पुरुष स, इव- like, similar to- अव्यय

अलिरयं नलिनीदलमध्यमः कमलिनीमकरन्दमदालसः ।

विधिवशात्परदेशमुपागतः कुटजपुष्परसं बहु मन्यते ॥१००॥ -चाणक्यनीति -१५.१५, -वैदिकवाङ्मयम्

अयम् अलिः नलिनीदलमध्यगः, कमलिनीमकरन्दमदालसः, विधिवशात् परदेशम् उपागतः, कुटजपुष्परसम् बहु मन्यते ॥

This black bee here was used to visit inside of lotus petals and feel slothful after getting intoxicated with the honey in the lotus flower. By chance of destiny; it went to an unknown place. It could find only juice of Kutaja-flowers (for survival), he considered that juice to be a great thing.

अयम्- (इदम्)- this, अलिः- black bee, bee in general, नलिनीदलमध्यगः- one who used to frequent inside petals of lotus- नलिनी- lotus, दलः- petal, मध्य- within, inside, central part- मध्ये गच्छति इति- मध्यगः- उपपद तत्पुरुष स., नलिन्याः दलः- नलिनीदलः & नलिनीदलस्य मध्यगः- नलिनीदलमध्यगः- both ष. तत्पुरुष स., कमलिनीमकरन्दमदालसः- कमलिनी- lotus, मकरन्द- honey of flowers, मदः- intoxication, inebriety, drunkenness- आलस- adjctv- idle, slothful- कमलिन्याः मकरन्दः- कमलिनीमकरन्दः- ष. तत्पुरुष स., मदेन आलसः- मदालसः & कमलिनीमकरन्देन मदालसः- कमलिनीमकरन्दमदालसः- both तृ. तत्पुरुष स. & उपागतः- arrived, visited- उपागत- क. भू. धा. वि. of उप+आ + गम्- to come to, approach, to go to- (गम्- गच्छति १ ग। प. प. to to go)- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., परदेशम् & कुटजपुष्परसम्- both in- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of परदेशः- foreign place, unknown place- - adjctv- the other, another, देशः- place, country- परस्य देशः- ष. तत्पुरुष स. & कुटजपुष्परसः- कुटज- (वानस्पतिक नाम : Wrightia antidysenterica- a medicinal plant- कुटजारिष्ट- is an Ayurvedic medicine commonly used used for stomach upset)- पुष्प- flower रसः- juice, liquor, taste- कुटजस्य पुष्पम्- कुटजपुष्पम् & कुटजपुष्पस्य रसः- कुटजपुष्परसः- both ष. तत्पुरुष स., विधिवशात्- in पु. लिं. पं. वि. ए. व. of विधिवशः- under influence of destiny, fate- विधिः- पु. लिं- fate, destiny, वश- adjctv- influenced by, subject to, under control of- विधेः वशः- विधिवशः- ष. तत्पुरुष स. मन्यते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of मन्- ४ ग. आ. प. to think, consider, believe, बहु- adverb- very much, great, abundant, plentiful

अरुचिर्निशया विना शशी शशिना सापि विना महत्तमः ।

उभयेन विना मनोभवस्फुरितं नैव चकास्ति कामिनोः ॥१०१॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ९२७

निशया विना शशी अरुचिः (भवति)। शशिना विना सा अपि महत् तमः (भवति)। (तथा) उभयेन विना कामिनोः मनोभवस्फुरितम् न एव चकास्ति ॥

The Moon is without brightness without the night time. Without the Moon, the night also is very dark. Without both of them, (the night and the Moon), the throbbing in the hearts of the passionate couples does not brighten up.

शशी (शशिन्)- Moon, अरुचिः- one without lustre- रुचिः -स्त्री. लिं.- lustre, splendour, brightness- न रुचिः यस्मिन् सः- अरुचिः- नञ्बहुव्रीही स.- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., निशया & शशिना- both in तृ. वि. ए. व. of निशा- स्त्री. लिं.- night & शशिन्- पु. लिं.- Moon, सा- (तद्)- she- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., महत्- great, big, very much, deep & तमः (तमस)- darkness, gloom- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., उभयेन- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of उभयः- pronominal adjctv- though dual in sense, it is used in the singular

and plural only, कामिनोः- पु/स्त्री. लिं. ष. वि. द्वि. व. of कामिन्- one following dictates of love, passion, मनोभवस्फुरितम्- tremors originating in the heart- पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मनोभवस्फुरित- मनस्- mind, heart, भव- adjctv- arising, produced from, originating in- स्फुरित- throbbing, palpitation, tremor- क. भू. धा. वि. of स्फुर्- स्फुरति- ६ ग. प. प. to throb, palpitate- मनसः भवः- मनोभवः & मनोभवस्य स्फुरितः- मनोभवस्फुरितः- both ष. तत्पुरुष स., चकास्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of चकास्- २ ग. प. प. to shine, to be bright, विना- without, devoid of, absence of, न- no, not, एव- just, only, mere, अपि- even, also- all अव्ययस

उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामागतिं गतिम् ।

वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति ॥१०२॥- विष्णुपुराणम्, -वैदिकवाङ्मयम्

(यः) उत्पत्तिम् प्रलयम् च एव, भूतानाम् आगतिम् गतिम् (तथा) विद्याम् अविद्याम् च वेत्ति, सः भगवान् इति वाच्यः (भवति) ॥

One, who understands the process of creation and dissolution (of the universe), who understands coming and going of all living beings and also who understands (what is right) is knowledge and what is ignorance, can be called as a divine person.

उत्पत्तिम्, गतिम्, आगतिम्, विद्याम् & अविद्याम्- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of उत्पत्तिः- original, source, production, गतिः- turn, course, fate, going, movement, आगतिः- arrival, coming, acquisition, विद्या- knowledge, thing that to be learnt & अविद्या- ignorance, illusion, 'Maya', प्रलयम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रलयः- annihilation, dissolution, universal destruction, भूतानाम्- पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of भूतः/भूतम्- a living being, creature, वेत्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of विद्- २ ग. प. प. to know understand, सः (तद्)- he, वाच्यः- one, to be termed, called, named- वाच्य- (also वक्तव्य, वचनीय & वाक्य)- क. वि. धा. सा. वि. of वच्- वक्ति २ ग. प. प. to say, speak & भगवान् (भगवत्)- divine or venerable person, a God- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., च-and, एव- just, only, mere, इति- a particle used to report the very word spoken: thus, so, in this manner- all अव्ययस

व्यायामनित्यो जीर्णाशी यवगोधूमभोजनः ।

सन्तर्पणकृतैर्दोषैः स्थौल्यं मुक्त्वा विमुच्यते ॥१०३॥ -चरकसंहिता- २३.२४, -वैदिकवाङ्मयम्

(यः) व्यायामनित्यः, जीर्णाशी, यवगोधूमभोजनः (अस्ति सः) सन्तर्पणकृतैः दोषैः स्थौल्यम् मुक्त्वा विमुच्यते ॥

One who exercises regularly, who eats only after full digestion (of previously eaten food) and who eats meals made from barley and wheat, becomes free from obesity caused by overindulgence in food.

व्यायामनित्यः- one, who does regular physical exercise- व्यायामः- exercise, gymnastic or athletic exercise, stretching out, नित्यम्- अव्यय- daily, regularly, every day- नित्यम् व्यायामम् करोति यः सः- व्यायामनित्यः- बहुव्रीहि स., जीर्णाशिन्- one, who eats only after having digested earlier eaten food- जीर्ण- digested, worn out, old- क. भू. धा. वि. of जृ(दीर्घ)- जरति, जीर्यति, जृणाति & जारयति- ते- १, ४, ९ प. प. & १० उ. प. to be consumed, digested, to grow old, आशिन्- eater- जीर्णे अश्राति यः सः- बहुव्रीहि स., & यवगोधूमभोजनः- one who eats meals comprising of barley and wheat- यव- barley, गोधूमः- wheat, भोजनम्- food, meal, eating- यवः च गोधूमः च- यवगोधूमः- द्वंद्व स. & यवगोधूमस्य भोजनम् यस्य सः-

यवगोधूमभोजनः- बहुव्रीहि स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सन्तर्पणकृतैः & दोषैः- both in पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of सन्तर्पणकृतः- one which is done to a satiating level- सन्तर्पणम्- satiating, satisfying, that gives delight, कृत- done, performed- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do- सन्तर्पणेन कृतः- तृ. तत्पुरुष स. & दोषः- fault, defect, weak point, स्थौल्यम्- obesity, bulkiness, stoutness- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व, मुक्त्वा - पू. का. वा. धा. सा. अव्यय of मुच्- मुञ्चति ते ६ ग. उ. प. to set free, let loose, liberate, विमुच्यते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of वि+ मुच्- to get liberated, freed- (मुच्- मुञ्चति-ते ६ ग. उ. प. to set free, release)

उपकारकमायतेर्भृशं प्रसवः कर्मफलस्य भूरिणः ।

अनपायि निबर्हणं द्विषां न तितिक्षासममस्ति साधनम् ॥१०४॥ -किरातार्जुनीयम् २.४३

कर्मफलस्य भूरिणः प्रसवः आयतेः, भृशम् उपकारकम्, (तथा) द्विषाम् अनपायि निबर्हणम् (आयतेः) तितिक्षासमम् साधनम् न अस्ति ॥

To obtain fruits of all deeds, to provide excellent services and to eliminate enemies without unfair means, there is no other quality matching forbearance.

कर्मफलस्य & भूरिणः- both in न. लिं. ष. वि. ए. व. of कर्मफलम्- कर्मन्- work, deed, effort, फलम्- fruit, result- कर्मणः फलम्- ष. तत्पुरुष स. & भूरि- adjctv- abundant, great, much, प्रसवः- begetting, generation, delivery, source- in पू. लिं. प्र. वि. ए. व., आयतेः- in स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of आयतिः- future consequence or result, obtaining, द्विषाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of द्विष्- enemy, hostile person, भृशम्- adjctv- strong, powerful, excessive, very much, उपकारकम्- helpful, favourable, assisting- उपकार- help, service- उपकारम् करोति इति- उपकारकम्- उपपद तत्पुरुष स. अनपायि- without unfair means- अपायि- evil, dangerous, injurious- न अपायि- अनपायि- नञ् तत्पुरुष स., निबर्हणम्- elimination,destruction- (नि+ बर्ह- to kill, destroy- बर्ह- बर्हते १ ग. आ. प. to speak, cover, hurt, mill, destroy, spread), तितिक्षासमम्- matching forbearance- तितिक्षा- स्त्री.लिं- endurance, patience, forbearance, सम- adjctv- same, equal, identical, like- तितिक्षायाः समम्- ष. तत्पुरुष स. & साधनम्- means, means of accomplishment- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अस्- २ ग.प. प. to be, to exist, न-no, not- अव्यय

योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते ।

किं तेन न कृतं पापं चौरैणात्मापहारिणा ॥१०५॥ -महाभा-आदिपर्व -अ-७४, -वैदिकवाङ्मयम्

यः अन्यथा सन्तम् आत्मानम् अन्यथा प्रतिपद्यते, तेन, चौरैण आत्मापहारिणा, किम् पापम् न कृतम् ?

What more sin this self-destructive thief would not do commit, if he projects himself other than who he is ?

यः (यद्)- who- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सन्तम् & आत्मानम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of सत्- being, existing- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist & आत्मन्- self, soul, oneself, one's own, प्रतिपद्यते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of प्रति+ पद्- to propose, admit, resort to, किम्- which, what, कृतम्- done, performed, committed, पापम्- sin, crime- चौरैण, तेन & आत्मापहारिणा- all in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of चौरः-,a thief, तद्- he & आत्मापहारिन्- self-deceiving, आत्मन्- self, soul, oneself, one's

own, अपहारिन्- who is stealing, deceiving, destroying, न- no, not, अन्यथा- otherwise, in a different manner, untruly, falsely- both अव्ययs, आत्मनः अपहारिन् -षष्ठी तत्सु स